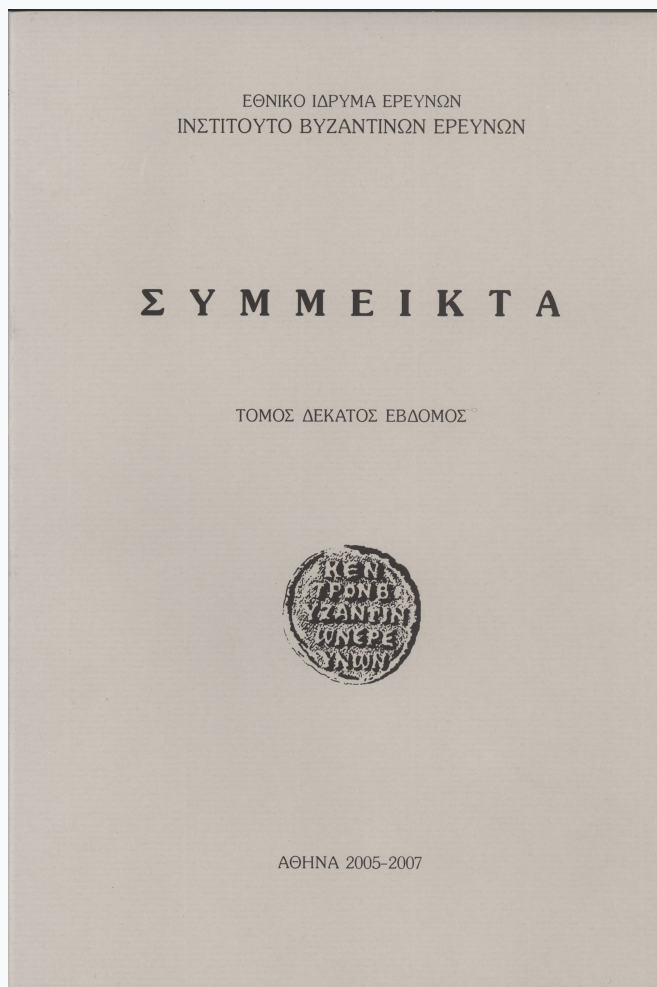

Byzantina Symmeikta

Vol 17 (2005)

SYMMEIKTA 17

Βασιλικά κτήματα, Βασιλικά εργοδόσια σχετικά με την τροφοδοσία και τον ανεφοδιασμό του Ιερού Παλατίου (9ος- 11ος αι.)

Μαρία ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.919](https://doi.org/10.12681/byzsym.919)

Copyright © 2014, Μαρία ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ Μ. (2008). Βασιλικά κτήματα, Βασιλικά εργοδόσια σχετικά με την τροφοδοσία και τον ανεφοδιασμό του Ιερού Παλατίου (9ος- 11ος αι.). *Byzantina Symmeikta*, 17, 87-110.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.919>

ΜΑΡΙΑ ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ

ΒΑΣΙΛΙΚΑ ΚΤΗΜΑΤΑ, ΒΑΣΙΛΙΚΑ ΕΡΓΟΔΟΣΙΑ.
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΤΡΟΦΟΔΟΣΙΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΝΕΦΟΔΙΑΣΜΟ
ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΠΑΛΑΤΙΟΥ (9ος-11ος ΑΙ.)

Ελάχιστα πράγματα είναι γνωστά για τον ανεφοδιασμό και ειδικότερα για την τροφοδοσία του Ιερού Παλατίου. Θα πρέπει πάντως να υποθέσουμε ότι οι ποσότητες των αγαθών που απαιτούνταν για αυτό τον σκοπό ήταν ιδιαίτερα αυξημένες. Στα ανάκτορα σιτίζονταν όχι μόνο ο αυτοκράτορας και τα μέλη της οικογένειάς του, αλλά και όλοι εκείνοι που συνδέονταν άμεσα με την υπηρεσία τους και, ενδεχομένως, ορισμένοι υπάλληλοι της αυτοκρατορικής γραμματείας και της κεντρικής διοίκησης, έδρα της οποίας ήταν το Ιερό Παλάτι¹. Σημαντική επιβάρυνση αποτελούσαν οι προσκεκλημένοι συνδαιτημόνες του αυτοκράτορα, Βυζαντινοί ή ξένοι που επισκέπτονταν με επίσημη ιδιότητα την Κωνσταντινούπολη², καθώς και οι ανώτεροι πολιτικοί και στρατιωτικοί αξιωματούχοι και οι εκκλησιαστικοί άρχοντες, που σύμφωνα με την εθιμοτυπία προσκαλούνταν στα αυτοκρατορικά γεύματα στις επίσημες δεσποτικές και θεομνηστικές γιορτές, ιδιαίτερα μετά την αποκατάσταση της λατρείας των εικόνων³. Ευκαιρία επί-

1. Κτίσματα όπως το *γενικόν* που στέγαζε το «υπουργείο οικονομικών», ή το *είδικόν*, για την αποστολή του οποίου θα γίνει λόγος στη συνέχεια, βρίσκονταν σε άμεση γειτνίαση με το Ιερό Παλάτιο. Βλ. R. JANIN, *Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique*, Παρίσι 21964, 173-174.

2. Βλ. π.χ. την περίπτωση του Λιουτιπράνδου, απεσταλμένου του Όθωνα Α΄ στην αυλή του Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου και αργότερα του Νικηφόρου Φωκά.

3. N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, 165 κ.ε. Οι προσκεκλημένοι κάθονταν σε συγκεκριμένες θέσεις, ανάλογα με τον τίτλο και το αξίωμά τους. Για τη σημασία της ιεράρχησης στα αυτοκρατορικά δείπνα, βλ. S. MALMBERG, *Visualising Hierarchy at Imperial Banquets*, στο Wendy MAYER - Silke TRZCIONKA (εκδ.), *Feast, Fast or Famine. Food and Drink in Byzantium* [Byzantina Australiensia 15], Brisbane 2005, 11-24.

σης για δεξιώσεις τέτοιου είδους αποτελούσαν διάφορα γεγονότα που σχετιζόνταν με την ιστορία της βασιλεύουσας δυναστείας ή με τους αγίους προστάτες της⁴.

Ο *ἐπί τῆς τραπέζης*⁵ του αυτοκράτορα και ο αντίστοιχος της αυγούστας⁶ είχαν ως αποστολή την τροφοδοσία, την οργάνωση και την εξυπηρέτηση των δεσποτικών τραπεζών, υπηρεσία που στα κείμενα, τουλάχιστον όσον αφορά στον *ἐπί τῆς τραπέζης* του αυτοκράτορα, δηλώνεται με το γενικό όρο *βασιλικὴ ὑπουργία*⁷. Το σχήμα αυτό αναπαράγει το πρωτοβυζαντινὸ πρότυπο οργάνωσης, σύμφωνα με το οποίο ο *καστήρισιος* (*castrensis sacri palatii*) είχε υπό τη δικαιοδοσία του τον *tabularius domini*, τον *tabularius dominae Augustae* και τον *adiutor*. Σε αυτό το πλαίσιο ιδιαίτερο ρόλο είχε ο *πιγκέρνης*, που μεριμνούσε για τον ανεφοδιασμό του βασιλικού τραπεζιού με κρασί ενώ ταυτόχρονα εκτελούσε χρέη προσωπικού οινοχόου του αυτοκράτορα. Αντίστοιχο ρόλο είχε ο *πιγκέρνης* της αυγούστας. Σημαντικὴ ἦταν ἔτισης ἡ θέση του *δομῆστικοῦ τῆς ὑπουργίας*, που ἔφερε τὸν τίτλο του *σπαθαρίου* και αντικατέστησε τὸν *δομῆστικοῦ τῆς τραπέζης*⁸. Στὰ τακτικὰ αξιωμάτων ὁ *δομῆστικὸς τῆς ὑπουργίας* εμφανίζεται ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὸν *ἐπί τῆς κουρατωρίας* (τακτικὸ *Uspenskij*) ἢ τὸν *κουράτορα τῶν βασιλικῶν οἰκῶν* (Κλητορολόγιο Φιλοθέου)⁹. Ἐχει υποστηρικθῆι ὅτι ὁ *δομῆστικὸς* τῆς ὑπουργίας τελοῦσε ὑπὸ τις διαταγές του ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἀν και αὐτὸ δὲν προκύπτει ἀπὸ καμιά πηγή με βεβαιότητα. Ὑπῆρχε ἔτισης μεγάλος ἀριθμὸς υπηρετῶν, *ὑπουργῶν*,

4. Οἱ Μακεδόνες αυτοκράτορες τιμοῦσαν ἰδιαίτερα τὸν ἅγιο Διομήδη και τὸν προφήτη Ἡλία, προστάτες τὸν ἰδρυτῆ τῆς δυναστείας, βλ. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, ἐκδ. I. BERKER, *Theophanes continuatus* [CSHB], Βόννη 1838, 223· G. DAGRON, *Empereur et prêtre. Étude sur le «césaropapisme» byzantin*, Παρίσι 1996, 201-205.

5. Κατὰ τὸν ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (*Listes*, 306) ταυτίζεται με τὸν *καστήρισιος*. Ο W. SEIBT, *Über das Verhältnis von κνάριος bzw. δομῆστικὸς τῆς τραπέζης zu den anderen Funktionären der βασιλικῆς τράπεζας in Mittelbyzantinischer Zeit*, *BZ* 72, 1979 (στο ἐξῆς: SEIBT, *Κνάριος*), 38 θεωρεῖ ὅτι ὁ *καστήρισιος* (*castrensis sacri palatii*), ὁ πιο υψηλόβαθμος αξιωματοῦχος που σχετιζόταν με τὴν υπηρεσία τὸν Ἱερού Παλατίου κατὰ τὸν πρωτοβυζαντινὸν χρόνον, κατὰ τὴν μεσοβυζαντινὴν περίοδο ἦταν υπεύθυνος για τὸν Τρίκλινο τῶν 19 ἀκκουβίτων.

6. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 97.4.

7. CONSTANTINE PORPHYROGENITUS, *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, εἰσαγωγή, ἐκδόση, μετάφραση, σκόλια J. F. HALDON [CFHB XXVIII], Βιέννη 1990 (στο ἐξῆς: *Three Treatises*), 102.136-139.

8. Κατὰ τὸν SEIBT (*Κνάριος*, 37-38) ὁ *δομῆστικὸς* τῆς τραπέζης ἦταν ὁ λεγόμενος *κνάριος* (*cenarius*), ὁ τρίτος στη σειρά υφιστάμενος τὸν *καστήρισιος* κατὰ τὴν πρωτοβυζαντινὴν περίοδο.

9. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 61.11, 153.28. Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (*Listes*, 313.34: *ὁ τῆς κουρατωρίας* και *index: κουρατωρία (τῶν βασιλικῶν οἰκῶν)*, (*ὁ [ἐπὶ] τῆς κουρατωρίας*) φαίνεται να ταυτίζει τὸν *ἐπί τῆς κουρατωρίας* με τὸν *κουράτορα* τῶν βασιλικῶν οἰκῶν. Το γεγονός ὅτι ὁ *τῆς κουρατωρίας* εγγράφεται ὡς υφιστάμενος τὸν λογοθέτη τὸν γενικὸν με ὁδηγεῖ στην ἀποψη ὅτι ὁ ἐν λόγω *κουράτορας* εἶχε ἀρμοδιότητα διαχείρισης κτημάτων τὸν δημοσίου.

που εξυπηρετούσαν την παράθεση των δεσμάτων στο αυτοκρατορικό τραπέζι¹⁰. Τα παραπάνω αξιώματα, εκτός από αυτό του δομestικού της υπουργίας, προορίζονταν αποκλειστικά για ευνούχους¹¹. Είναι ενδιαφέρον ότι οι αξιωματούχοι αυτοί δεν ήταν συνδαιτημόνες του αυτοκράτορα, προφανώς επειδή ακριβώς ήταν απασχολημένοι με την εξυπηρέτηση της βασιλικής τραπέζης.

Το ερώτημα το οποίο τίθεται είναι πώς εξασφαλιζόνταν όλα εκείνα τα αγαθά που καταναλώνονταν στο αυτοκρατορικό τραπέζι. Το πιο λογικό είναι να υποθέσουμε ότι προέρχονταν από την περιουσία του στέμματος. Σύμφωνα με νομολογιακή πηγή του 11ου αιώνα η ακίνητη περιουσία του στέμματος, γνωστή και ως (*ε*)*ιδικόν* (πρόκειται ουσιαστικά για την εξέλιξη της *res privata* της πρωτοβυζαντινής περιόδου¹²), περιλάμβανε τα *κουρατορικά* και τις *ἐπισκέψεις*¹³. Η τύχη της περιουσίας του στέμματος μετά τον 6ο και μέχρι τον 8ο αιώνα δεν είναι καλά γνωστή¹⁴. Από το πρώτο μισό του 9ου αιώνα μέχρι και τα πρώτα χρόνια του 11ου αιώνα η περιουσία αυτή βρισκόταν υπό την ευθύνη του κουράτορος, ο οποίος σύντομα έγινε *μέγας κουράτωρ*¹⁵. Το 842/843 είχε τον τίτλο του *σπαθαροκανδιδάτου* και στα τακτικά πρωτοκαθεδρίας προηγείτο του *ἐπὶ τῶν δεήσεων* και έπετο του *ἐπὶ τοῦ ἰδικοῦ*¹⁶. Στα τέλη του αιώνα (899) έφερε τους υψηλότερους τίτλους του *ἀνθυπάτου* και *πατρικίου* ή του *πρωτοσπαθαρίου*¹⁷ και είχε ως υφισταμένους τους κουράτορες των διαφόρων παλατιῶν¹⁸, τους *κουράτορες τῶν*

10. Βλ. *Three Treatises*, 118.376-377, όπου γίνεται λόγος για σαράντα *παρισταμένους τῆ τραπέζης*. Σκηνές αρχοντικών γευμάτων μπορεί να δει κανείς είτε στη μνημειακή ζωγραφική (παραβολή του πλούσιου και του φτωχού Λάζαρου, των βασιλικών γάμων), είτε σε μικρογραφίες χειρογράφων, βλ. Η. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ - Τ. ΠΑΠΑΜΑΣΤΟΡΑΚΗΣ, «...και ραπανάκια για την όρεξη». Περί τραπεζῶν, ραφανίδων και οίνου, *Σύμμεικτα* 16, 2003-2004, 285-290.

11. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 135.1-2 και 5-6, 305-306.

12. Μ. ΚΑΡΛΑΝ, *Les propriétés de la couronne et de l'église dans l'empire byzantin (Ve-VIe siècles)* [Byzantina Sorbonensia 2], Παρίσι 1976, 10-11· Ο ΙΔΙΟΣ, *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle. Propriété et exploitation du sol* [Byzantina Sorbonensia 10], Παρίσι 1992, 137.

13. *Πεῖρα Εὐσταθίου τοῦ Ῥωμαίου*, *JGR*, τ. 4, 143, §36.2. Σχετικά με τη διάκριση ανάμεσα σε περιουσία του στέμματος και περιουσία του δημοσίου, βλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, L'évolution de l'organisation administrative de l'Empire byzantin au XIe siècle (1025-1118), *TM* 6, 1976, 136 σημ. 66.

14. Βλ. σχετικά ΚΑΡΛΑΝ, *Hommes et terre*, 310-313.

15. Βλ. G. ZACOS - A. VEGLERY, *Byzantine Lead Seals*, τ. 1.2, Βασιλεία 1972, αρ. 2424 (9ος αι.), όπου η σφραγίδα ενός μεγάλου κουράτορος.

16. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 53.22.

17. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 139.12, 145.32.

18. Βλ. G. SCHLUMBERGER, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Παρίσι 1884, 143, όπου σε σφραγίδα χρονολογούμενη από τον εκδότη στον 9ο αιώνα μνημονεύεται ένας *κουράτωρ τῶν Πηγῶν*.

κτημάτων, τον μειζότερο τῶν Ἐλευθερίου, έναν πρωτονοτάριο¹⁹, νοταρίου²⁰, ἐπισκεπτικές και τους ξενοδόχους Σαγγάρου, Πυλῶν και Νικομηδείας²¹. Ανάλογα υπήρχε ένας (μέγας) κουράτωρ υπεύθυνος για τη διαχείριση της περιουσίας της αυγούστιας²².

Οι επισκέψεις ήταν κτήματα του δημοσίου που προορίζονταν για την εξυπηρέτηση διαφόρων αναγκών του στέμματος και του κράτους. Ο όρος ἐπίσκεψις ετυμολογείται από το ρήμα ἐπισκέπτομαι, το οποίο σημαίνει εξετάζω, ελέγχω. Κατ' επέκταση, ἐπίσκεψις είναι η οικονομική διαχείριση και ο έλεγχος ενός αγαθού²³. Στη συνέχεια ο όρος αποκτά τεχνικό περιεχόμενο και δηλώνει το περυσιακό εκείνο στοιχείο το οποίο διαχειρίζεται κάποιος. Επισκεπτικές²⁴ ήταν υφιστάμενοι του μεγάλου κουράτωρα και του κουράτορος τῶν Μαγγάνων –θα αναφερθούμε σε αυτόν στη συνέχεια²⁵–, αξιωματούκων που διαχειρίζονταν τη βασιλική περιουσία, του ἐπάρχου²⁶, του λογοθέτου τοῦ δρόμου, υψηλόβαθμου αξιωματούκου με αρμοδιότητα τη συντήρηση του οδικού δικτύου, τη λειτουργία του αυτοκρατορικού ταχυδρομείου και την υποδοχή και φιλοξενία των επισήμων ξένων που επισκέπτονταν την αυτοκρατορία²⁷ καθώς

19. *Three Treatises*, 100.96-97. Ο κτημάτινος, που αναφέρεται στον στίχο 96, φαίνεται ότι ήταν ανεξάρτητος από τους δύο κουράτορες και προφανώς ανώτερος από τους πρωτονοταρίους, αφού κορηγούσε μόνος του ένα μολάρι, όπως και καθέννας από τους δύο κουράτορες. Βλ. σχετικά τις παρατηρήσεις του ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ (*Listes*, 318 σημ. 180) και του J.-Cl. CHEYNET, *Épisceptitai et autres gestionnaires des biens publics (d'après les sceaux de l'IFEB)*, στο W. SEIBT (εκδ.), *Studies in Byzantine Sigillography*, τ. 7, Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 2002, 92-93.

20. Βλ. ZACOS - VEGLERY, τ. 1.2, αρ. 1775, όπου σωζόμενη σφραγίδα ενός βασιλικού νοταρίου του κουρατορικού.

21. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 123.11-20, 318.

22. KAPLAN, *Hommes et terre*, 319 W. SEIBT, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*, 1. Teil, Βιέννη 1978, αρ. 77 (10ος αι.): βασιλικός σπαθάριος και μέγας κουράτωρ τῶν ἀυγουστιακῶν κτημάτων. Βλ. επίσης έναν κουράτορα τῆς ἀυγούστιας στο ZACOS - VEGLERY, τ. 1.3, αρ. 3218 (τέλη 8ου με αρχές του 9ου αι.). Η σφραγίδα που εκδίδεται από τους ZACOS - VEGLERY, τ. 1.2, αρ. 2582 δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι ανήκε σε έναν κουράτορα τῆς αυγούστιας.

23. Fr. DÖLGER, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts*, Darmstadt 1960, 151-152 (αυτοτελής ανατύπωση εργασίας, δημοσιευμένης αρχικά στο περιοδικό *Byzantinisches Archiv* 9, 1927).

24. Οι σωζόμενες σφραγίδες επισκεπτιτών έχουν συγκεντρωθεί από τον CHEYNET (*Épisceptitai*, 110-113 και 115), ο οποίος διατυπώνει την υπόθεση ότι δεν βρίσκονταν όλοι οι επισκεπτικές στο ίδιο ιεραρχικά επίπεδο. Κατ' αυτόν, οι επισκεπτικές συγκεκριμένων περιοχών υπάγονταν στους επισκεπτικές των θεμάτων.

25. Βλ. παρακάτω, 94-96.

26. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 321.

27. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 311-312.

και του *λογοθέτου τῶν ἀγγελῶν*²⁸. Επισκέψεις παραχωρούνταν επίσης τόσο σε φυσικά πρόσωπα, συγγενείς ως επί το πλείστον της αυτοκρατορικής οικογένειας, όσο και σε νομικά πρόσωπα, όπως η Εκκλησία και τα μοναστήρια²⁹. Από τις γραπτές πηγές και κυρίως από το σφραγιστικό υλικό γνωρίζουμε ότι βασιλικές επισκέψεις υπήρχαν διάσπαρτες στην αυτοκρατορία. Μέχρι και τον 11ο αιώνα ήταν κυρίως συγκεντρωμένες στη Μικρά Ασία³⁰. Τον 12ο αιώνα οι επισκέψεις εντοπίζονται κυρίως στην ανατολική Θράκη και στον ελλαδικό χώρο³¹.

Σε ό,τι αφορά στα κουρατορικά, που επίσης βρίσκονταν σε όλη την αυτοκρατορία, τα διαχειρίζονταν επιτόπιοι κουράτορες που υπάγονταν στον μεγάλο κουράτορα³². Πιθανώς αυτοί είναι οι κουράτορες των κτημάτων που αναφέρονται στο Κλητορολόγιο του Φιλοθέου³³. Οι αυξημένες δαπάνες των αυτοκρατόρων τούς οδήγησαν κατά καιρούς στην αναζήτηση νέων εσόδων. Έτσι, στις αρχές του 9ου αιώνα ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Α΄ (802-811) αφαίρεσε από τους *εὐαγεῖς οἴκους* και τις βασιλικές μονές τα καλύτερα κτήματά τους και τα προσάρτησε στη *βασιλικὴ κουρατορία*, προκα-

28. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 338.

29. Βλ. π.χ. το χρυσόβουλλο του 1198 του Αλεξίου Γ΄ Κομνηνού υπέρ της Βενετίας, εκδ. Μ. POZZA - G. RAVEGNANI, *I trattati con Bizanzio. 992-1198* [Pacta veneta 4], Βενετία 1993, 130, αρ. 11: *provincia Nicopolon cum episcopsibus in ea existentibus personalibus, ecclesiasticis et monasterialibus, et cum ipsis episcopsibus subiacentibus intimis consaguineis Imperii mei...ac desideratissime ipsi mee augustae*. CHEYNET, *Épiskeptitai*, 90-91.

30. CHEYNET, *Épiskeptitai*, 117.

31. A. CARILE, *Partitio terrarum imperii Romaniae*, *StVen* 7, 1965, 218-222.

32. CHEYNET, *Épiskeptitai*, 92. Από επιγραφή που χρονολογείται το 813, είναι γνωστός ένας Σισίνιος κουράτωρ Τζουρουλού, ο οποίος θεωρείται ότι ήταν υπεύθυνος των ευρισκομένων στην περιοχή βασιλικών κτημάτων. Βλ. I. ŠEVČENKO, *Inscription commemorating Sisinnios, «curator» of Tzourulon (A.D. 813)*, *Byzantion* 35, 1965, 564-574, ιδιαίτερα 572. Γνωστός είναι επίσης, τον 11ο αι., ένας κουράτωρ προνοπιῆς Τρίστομου (περιοχής στη δυτική Μικρά Ασία, στην κοιλάδα του Μαιάνδρου ή βορειότερα κοντά στην Αναία). Μνημονεύεται σε έγγραφο του αρχείου της μονῆς Ιερὰς-Ξηροχωραφίου, που αφορά στην παραχώρηση στη μονή *ἀργῆς γῆς*, δηλαδή γῆς που δεν καλλιεργεῖτο, από το προάστιο Τρίστομον, βλ. σχετικά Ν. WILSON - J. DARROUZÈS, *Restes du cartulaire de Hiéra-Xérochoraphion*, *REB* 26, 1968, αρ. 4 και ιδιαίτερα 4.1-3, 21. Από σφραγίδες είναι γνωστοί ένας κουράτωρ Κρωμνών (ZACOS - VEGLERY, τ. 1.2, αρ. 2421, 8ος αι.), καθώς και ένας μέγας κουράτωρ Μυτιλήνης (*Byzantine Lead Seals* by G. ZACOS compiled and edited by J. NESBITT, Βέρνη 1984, αρ. 252. J. NESBITT - N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τ. 2. South of the Balkans, the Islands, South of Asia Minor, Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 1994, αρ. 51.4 (11ος αι). Για ένα δεύτερο εκτύπωμα της τελευταίας σφραγίδας, βλ. V. SANDROVSKAJA - W. SEIBT (με τη συνεργασία της Ν. SEIBT), *Byzantinische Bleisiegel der staatlichen Eremitage mit Familiennamen*, 1. Teil, Βιέννη 2005, αρ. 85.

33. Αντίθετα, ο CHEYNET (*Épiskeptitai*, 92) υποστηρίζει ότι οι κουράτορες αυτοί δεν αναφέρονται στα τακτικά πρωτοκαθεδρίας, επειδή επρόκειτο για κατώτερους υπαλλήλους.

λώντας σε μερίδα των συγχρόνων του δυσφορία, την οποία απηχεί ο Θεοφάνης³⁴. Κάτι ανάλογο λανθάνει κατά πάσα πιθανότητα στην αφήγηση του Συνεχιστή του Θεοφάνους σχετικά με την τεράστια ακίνητη περιουσία την οποία η χήρα Δανιηλίδας από την Πάτρα δώρησε, σύμφωνα με την αφήγηση του Βίου Βασιλείου, στον Βασίλειο Α΄. Η μόνη διαφορά είναι ότι σε αυτή την περίπτωση οι συνθήκες εξιδανικεύονται και η όλη ιστορία παρουσιάζεται ως οικειοθελής δωρεά της Δανιηλίδας προς τον φιλόχριστο αυτοκράτορα³⁵. Γνωρίζουμε επίσης ότι τα εδάφη που ενσωματώθηκαν στην αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια του 10ου αιώνα και επομένως δεν ανήκαν παραδοσιακά σε κάποιο θέμα οργανώθηκαν σε κουρατορίες και περιήλθαν στον άμεσο έλεγχο του αυτοκράτορα, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτό της Μελιτηνής το 934³⁶.

Τα κτήματα των κουρατοριών και των επισκέψεων ενοικιάζονταν και οι καλλιεργητές τους κατέβαλλαν ενοίκιο, συνήθως με τη μορφή της δεκάτης³⁷. Η δεκάτη ήταν το συμβόλαιο εκείνο με το οποίο ο κύριος της γης εισέπραττε το ένα δέκατο της ακαθάριστης παραγωγής, χωρίς να συμμετέχει καθόλου στα έξοδα³⁸. Η παραγωγή τους συγκεντρωνόταν από τους *ωρειαρίους* στα *ωρεΐα* —ο όρος δηλώνει κατ' αρχάς τον τόπο συγκέντρωσης των δημητριακών, και κατ' επέκταση τον τόπο όπου συγκεντρώνονταν όλα τα βασικά είδη διατροφής. Στη συνέχεια οι ωρειάριοι φρόντιζαν για τη μεταφορά των ειδών αυτών στην πρωτεύουσα³⁹. Από το σφραγιστικό υλικό προκύπτει

34. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, *Χρονογραφία*, εκδ. C. DE BOOR, *Theophanis Chronographia*, Λιψία 1883, τ. 1, 486-487. Για τον σχολιασμό του χωρίου, βλ. P. NIAVIS, *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I (AD 802-811)*, Αθήνα 1987, 99-100· KAPLAN, *Hommes et terre*, 313. Το νόημα του κειμένου δεν είναι σαφές, δεδομένου ότι υπήρχε και ένας αξιωματούχος *ἐπὶ τῆς κουρατορίας* υπαγόμενος στο σέκρετο του γενικού, βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 113.34. Η χρήση όμως του όρου βασιλική κουρατορία συνηγορεί περισσότερο υπέρ της άποψης ότι επρόκειτο για την κουρατορία που ενέπιπτε άμεσα στη βασιλική δικαιοδοσία.

35. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, 319-321. Σχετικά με την ιστορικότητα του επεισοδίου της Δανιηλίδας, βλ. Η. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ, Το επεισόδιο της Δανιηλίδας. Πληροφορίες καθημερινού βίου ή μυθοπλαστικά στοιχεία,, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συμποσίου, 'Η καθημερινή ζωή στὸ Βυζάντιο. Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση*, ΚΒΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1989, 375-390.

36. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Évolution*, 138· Ο ΙΔΙΟΣ, *Listes*, 242.

37. Μέχρι την εποχή του Βασιλείου Β΄ το δημόσιο δεν είχε συχνά τη δυνατότητα να εκμεταλλευθεί το ίδιο όλα τα περιουσιακά του στοιχεία και αναγκάζονταν είτε να τα παραχωρήσει σε γείτονες που αναλάμβαναν την υποχρέωση να καταβάλλουν τον σχετικό έγγειο φόρο, είτε να τα πωλήσει έναντι ευτελούς τιμήματος, βλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Terres du fisc et revenu de la terre aux Xe-XIe siècles*, στο *Vassiliki KRAVARI - Cécile MORRISON - J. LEFORT* (εκδ.), *Hommes et richesses dans l'empire byzantin. II (VIIIe-XVe s.)* [Réalités byzantines 3], Παρίσι 1991, 321-322.

38. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)*, Αθήνα 1996, 127-128.

39. J.-Cl. CHEYNET, L'έpoque byzantine, στο B. GEYER - J. LEFORT (εκδ.), *La Bithynie au Moyen Age* [Réalités byzantines 9], Παρίσι 2003, 323.

ότι οι ωρειάριοι συνδέονται ως επί το πλείστον με τόπους όπου βρίσκονταν βασιλικά κτήματα. Ωρειάριοι μαρτυρούνται στη Νικομήδεια⁴⁰, την Κίο⁴¹, την Πάνορμο⁴², τις Πηγές⁴³, το Λοπάδιο⁴⁴ και πιθανότατα στο δρόμο του Σαγγαρίου που οδηγούσε στην Κωνσταντινούπολη, στο σημείο όπου βρισκόταν η μονή της Θεοτόκου τῶν *Εὔσεβίου*⁴⁵. Πρόκειται δηλαδή ακριβώς για τη ζώνη εκείνη, όπου βρίσκονταν οι βασιλικές επισκέψεις της Βιθυνίας.

Σχεδόν τίποτα δεν είναι γνωστό για τη μεταφορά και την αποθήκευση της παραγωγής των βασιλικών κτημάτων στο Ιερό Παλάτιο. Η μεταφορά τους εξασφαλιζόταν πιθανότατα από ιδιώτες ναυκλήρους, οι οποίοι όφειλαν να προσφέρουν κάθε χρόνο ορισμένες ημέρες υποχρεωτικής εργασίας στο κράτος⁴⁶. Γύρω στα έτη 821-826, ο Ιγνάτιος διάκονος με επιστολή του προς τον λογοθέτη του γενικού τού ζπεί να συχωρήσει κάποιους ναυκλήρους, που τόλμησαν να οικειοποιηθούν μέρος των σιτηρών που μετέφεραν για λογαριασμό του δημοσίου⁴⁷. Ανάλογες αγγαρείες πρέπει να είχαν θεσπιστεί και υπέρ του Ιερού Παλατίου, δεδομένου μάλιστα, όπως θα φανεί στη συνέχεια, ότι μέχρι την εποχή του Βασιλείου Α΄ δεν υπήρχε σαφής διάκριση μεταξύ δημοσίου και αυτοκρατορικού ταμείου. Όσον αφορά στην αποθήκευση των ειδών αυτών

40. J. NESBITT - N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τ. 3, West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient, Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 1996 (στο εξής: *DOSeals* τ. 3), αρ. 83.2.

41. Βλ. συγκεντρωμένες τις σφραγίδες από τον CHEYNET, *L'Époque byzantine*, 336.

42. CHEYNET, *L'Époque byzantine*, 348.

43. *DOSeals*, τ. 3, αρ. 65.1. Σύμφωνα με τους εκδότες της σφραγίδας αλλά και τον CHEYNET (*L'Époque byzantine*, 348), που τους ακολουθεί, πρόκειται για τη θέση Πηγές στην ασιατική ακτή της Προποντίδας. Θεωρώ πιθανότερο ότι πρόκειται για τις Πηγές στη βόρεια ακτή του Κεράτιου, όπου βρισκόταν το ομώνυμο ανάκτορο. Οποσδήποτε όμως, η σφραγίδα αυτή πρέπει να συσχετισθεί με τη σφραγίδα ενός κουράτορος των Πηγών, που έχει χρονολογηθεί από τον SCHLUMBERGER (*Sigillographie*, 143), στον 9ο αι. Για τις Πηγές στον Κεράτιο, βλ. JANIN, *Constantinople*, 142-143, 463-464.

44. CHEYNET, *L'Époque byzantine*, 337.

45. *DOSeals*, τ. 3, αρ. 79.1 και 79.2. Στον ωρειάριο της σφραγίδας αρ. 79.1 αποδίδεται η σφραγίδα, την οποία ο V. LAURENT (La collection C. Orghidan [Bibliothèque byzantine. Documents 1], Παρίσι 1952, αρ. 11) απέδωσε σε έναν *ωρειάριο τῶν ἁγίων ἐπεμάτων Κίου*, ανάγνωση την οποία οι Nesbitt - Οικονομίδης θεωρούν εσφαλμένη και αποκαθιστούν την επιγραφή ως *ωρειάριος τοῦ ἁγίου Εὔσεβίου*.

46. Στους καταλόγους των φοροαπαλλαγών που παραχωρούνταν σε μονές συμπεριλαμβάνονταν τον 12ο αι, η *εἰσαγωγή συνωνῆς* και η *ἐμβλήσις γεννημάτων*, βλ. P. LEMERLE - A. GUILLOU - N. SVORONOS με τη συνεργασία της Denise PAPACHRYSSANTHOU, *Actes de Lavra*, τ. I [Archives de l'Athos V], Παρίσι 1970, αρ. 55.46-48.

47. *The Correspondence of Ignatius the Deacon*, έκδοση, μετάφραση, σχόλια C. MANGO με τη συνεργασία του ST. EUTHYMIADIS [CFHB IXL], Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 1997, 179-180, αρ. 21.

στο Ιερό Παλάτιο υπάρχει πλήρης άγνοια. Είναι λογικό να υποθέσει κάποιος την ύπαρξη ωρείων στο συγκρότημα του Παλατίου. Όταν ο Νικηφόρος Φωκάς αποφάσισε να εγκατασταθεί στο ανάκτορο του Βουκολέοντος διαμόρφωσε κατάλληλα τον χώρο *ἀποθήκας καὶ σποβολῶνας ἔνδοθεν καὶ ἵπνους καὶ κλιβάνους ἐργασάμενος καὶ πληρώσας εἰδῶν*⁴⁸. Η εντύπωση που αποκομίζουμε είναι ότι ο Νικηφόρος Φωκάς ακολούθησε τακτική ανάλογη με εκείνη που ακολουθείτο συνήθως για την προετοιμασία ενός κάστρου ενόψει πολιορκίας. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ μνημονεύει τον *ἀποθηκάριο*, ο οποίος χορηγούσε τον δεσποτικό οίνο πριν από την αναχώρηση σε εκστρατεία. Ανάλογα πρέπει να υπήρχαν και ωρειάριοι. Ο *οἰκειακὸς βασιλικὸς κελλῆριος* ο οποίος αναφέρεται σε συνάρτηση με τη μεταφορά των αργυρών σκευών εστίασης που χρησιμοποιούνταν στο αυτοκρατορικό τραπέζι, δεν είναι βέβαιο αν είχε κάποια αρμοδιότητα και στην τροφοδοσία⁴⁹. Ασφαλώς όμως όλοι αυτοί ήταν υποδεέστεροι υπαλλήλοι που δεν είχαν λόγο να περιληφθούν στα τακτικά πρωτοκαθεδρίας.

Στη δεκαετία 870-880 πραγματοποιήθηκε μια σημαντική αλλαγή όσον αφορά στη διαχείριση των πόρων που προορίζονταν για την τροφοδοσία του Ιερού Παλατίου. Σύμφωνα με ένα απόσπασμα από τον Βίο Βασιλείου, ο Βασίλειος Α΄ δημιούργησε τον λεγόμενο *οἶκο τῶν Μαγγάνων* και τον ονομαζόμενο *νέον οἶκον*. Η αιτία ήταν η εξής: *μὴ βουλόμενος...τὰ δημόσια χρήματα, ἅπερ οἱ ἐκ τοῦ ὑπῆκόου φόροι γεννῶντες αὐξάνουσιν, εἰς οἰκείας καταναλίσκειν χρείας καὶ τῶν ἀνὰ πᾶν ἔτος ὑπ' αὐτοῦ κεκλημένων καὶ τοὺς ἑτέρων πόρους τὴν τούτων τράπεζαν ἠδύνειν ἢ συγκροτεῖν, τοὺς τοιούτους οἴκους ἐπενοήσατο καὶ προσόδους ἐκ γεωργίας ἀπέταξεν ἐν αὐτοῖς ἱκανάς, ἀφ' ὧν ἡ βασιλικὴ πανδαισία αὐτοῦ τε καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἄφθονον καὶ δικαίαν τὴν χορηγίαν ἔμελλεν ἔχειν ἀεὶ*⁵⁰. Δηλαδή ο Βασίλειος Α΄, επειδή δεν επιθυμούσε να δαπανώνται για τις επισιτιστικές ανάγκες του αυτοκράτορα και του περιβάλλοντός του χρήματα του δημοσίου, δημιούργησε τον οἶκο των Μαγγάνων και το νέο οἶκο.

Τι ήταν αυτοί οι οἶκοι; Κατ' αρχὴν *οἶκος* είναι το ανάκτορο. Στη συνέχεια ο ὅρος *οἶκος* δηλώνει την παραγωγική εκείνη μονάδα που οργανώνεται με βάση είτε ένα ανάκτορο, είτε ένα ευαγές ἴδρυμα⁵¹. Ο *νέος οἶκος* έχει ταυτιστεί με το παλάτι το επιλεγό-

48. ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, εκδ. I. THURN, *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum* [CFHB V], Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1973, 275.79-83. Για τη θέση του δημοσίου ωρείου της Κωνσταντινούπολης αυτή την περίοδο, βλ. C. MANGO, *Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècles)* [Travaux et du Centre de Recherche d'Histoire et de Civilisation de Byzance. Monographies 2] Παρίσι 1985, 54-55.

49. *Three Treatises*, 102.137-138.

50. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, 337.4-10. Βλ. και ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, 164.82-87, όπου το χωρίο επαναλαμβάνεται σχεδόν αυτολεξεί.

51. KAPLAN, *Hommes et terre*, 137-140.

μενο τὰ *Μαρίνης*⁵². Ὅσον αφορά στον οἶκο των Μαγγάνων, πρέπει εξαρχῆς να διευκρινιστεῖ ὅτι δεν ἔχει καμιά σχέση με τὸ *οἰκονομεῖον* του αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων που οργανώθηκε στα χρόνια του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάκου⁵³. Ο οἶκος των Μαγγάνων ἀνῆκε ἀρχικὰ στον πατριάρχη Ἰγνάτιο, ο οποίος τον εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τον πατέρα του, αυτοκράτορα Μιχαήλ Α'⁵⁴. Εἶναι πιθανό ὅτι το παλάτι και η γύρω περιοχή περιήλθαν στο στέμμα εἴτε το 858 με την καθάρωση του Ἰγνατίου —οπότε θα πρέπει να υποθέσουμε ὅτι του επεστράφη, ὅταν ο Ἰγνάτιος ἐπανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο, το 867— εἴτε μετὰ τον θάνατό του, το 877⁵⁵. Ἐχει διατυπωθεῖ ἡ ἀποψη ὅτι το *κουρατορῖκιον τῶν Μαγγάνων* ταυτίζεται με την *κουρατωρία τῶν βασιλικῶν οἰκῶν*⁵⁶ που μνημονεύεται στο Κλητορολόγιο του Φιλοθέου⁵⁷. Ἡ θέση αὐτὴ προσκρούει, πρῶτον, στο γεγονός ὅτι εἶναι δυσερμίνευτη ἡ μετονομασία τῆς κουρατορίας του οἴκου των Μαγγάνων σε *κουρατωρία τῶν βασιλικῶν οἰκῶν* σε ἓνα κείμενο, ὅπου ἡ συγκεκριμένη υπηρεσία ἀναφέρεται παντοῦ ἀλλοῦ με τὸ ὄνομα κουρατωρία Μαγγάνων⁵⁸. Δεύτερο και σημαντικότερο, ο κουράτωρ των Μαγγάνων φέρει στο Κλητορολόγιο του Φιλοθέου τον τιμητικό τίτλο του πρωτοσπαθαρίου ἢ του ἀνθυπάτου και πατρικίου⁵⁹ και ὅχι τον υποδεέστερο του *σπαθαρίου* που ἔφερε ο κουράτωρ των βασιλικῶν οἰκῶν.

Ἡ ἀναφορά ἐνός *ἐπιτρόπου* —ο ὅρος *ἐπίτροπος* ἀποτελεῖ μετάφραση του λατινικού *curator*— των βασιλικῶν οἰκῶν των Μαγγάνων σε ἓνα κείμενο των ἀρχῶν του 9ου αἰῶνα⁶⁰ δείχνει ὅτι στην πραγματικότητα ἡ μεταρρύθμιση που ἐπέφερε ο Βασίλειος Α'

52. C. MANGO, *The Palace of Marina, the Poet Palladas and the Bath of Leo VI, Eὐφρόδουον*. Ἀφιέρωμα στὸν Μανόλη Χατζηδάκη, τ. 1, Αθήνα 1991, 321–330, ἰδιαιτέρα 326. Ἴσως πρόκειται για τον ευαγὲς οἶκο *Τὰ Νέα* ο οποίος ἀναφέρεται σε χωρίο τῆς Πείρας του Ευσταθίου του Ρωμαίου. Βλ. τα σχετικὰ σχόλια του P. LEMERLE, *Cinq études sur le onzième siècle byzantin*, Παρίσι 1977, 273–274, σημ. 53· KAPLAN, *Hommes et terre*, 315.

53. N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *St. George of Mangana, Maria Skleraina, and the «Malyj Sion» of Novgorod*, *DOP* 34/35, 1981, 242 (= Ο ΙΔΙΟΣ, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade*, Λονδίνο 1992, αρ. XVI).

54. *PG* 105, στίχη 540: *ἐν τοῖς γονικοῖς αὐτοῦ παλατίοις τοῖς καλουμένοις Μαγκάνοις ἀποκαθίστησιν* (ο Βασίλειος αὐτόν (τον Ἰγνάτιο)).

55. LEMERLE, *Cinq études*, 273· Élisabeth MALAMUT, *Nouvelle hypothèse sur l'origine de la maison impériale des Manges*, στο Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ - Χρῦσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ - Ν. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ (εκδ.), *Αφιέρωμα στο Ν. Σβορώνο*, Ρέθυμνο 1986, τ. 1, 128 και σημ. 7.

56. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 153.27.

57. Τη σύνδεση υποστηρίζει ἡ Malamut (*Nouvelle hypothèse*, 127–131). Ο KAPLAN (*Hommes et terre*, 138) δέχεται την ἐπιβίωση των θείων οἰκῶν κατὰ τὴ διάρκεια των σκοτεινῶν αἰῶνων, ἀν και διστάζει να τους συνδέσει με τὸ ἀξίωμα του μεγάλου κουράτορος ἢ με τον κουράτορα των Μαγγάνων.

58. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 141.13, 147.1.

59. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 141.11–13.

60. AASS, Apr. I, XXXI.

δεν συνίστατο στη δημιουργία μιας νέας υπηρεσίας, αλλά στην αναδιοργάνωση και την αναβάθμιση μιας ήδη υπάρχουσας. Δηλαδή, ο Βασίλειος Α΄ απέσπασε τον οίκο των Μαγγάνων από το (μεγάλο) κουρατορικό, στο οποίο ανήκε μέχρι τότε⁶¹, και του ανέθεσε μια ιδιαίτερη αποστολή, την προμήθεια των απαραίτητων ειδών για το αυτοκρατορικό τραπέζι. Προκειμένου να είναι σε θέση η νέα υπηρεσία να εκπληρώσει αυτό τον ρόλο, ο Βασίλειος της παραχώρησε *προσόδους εκ γεωργίας ίκανάς*, δηλαδή εισοδήματα από γεωργικές εκμεταλλεύσεις, οργανωμένες είτε σε επισκέψεις, είτε σε κουρατορίες. Τα εισοδήματα αυτά, προφανώς τόσο σε είδος όσο και σε χρήμα, συγκεντρώνονταν σε ένα ταμείο, έδρα του οποίου ήταν το παλάτι των Μαγγάνων, και ακολούθως διετίθεντο για την *ύπουργία της βασιλικής τραπέζης*⁶². Το χωρίο του Συνεπιστή του Θεοφάνους δείχνει ότι ο Βασίλειος Α΄ έκανε μια τομή ιδρύοντας μια αυτοτελή υπηρεσία με αποστολή την εξυπηρέτηση των αυξημένων αναγκών του βασιλικού τραπέζιου, ώστε να μην έχει ανάγκη να καταφύγει στη δέσμευση δημοσίων εσόδων. Έχει, εύλογα, υποστηριχθεί ότι στην πραγματικότητα ο Βασίλειος θέλησε να κάνει μια σαφή διάκριση ανάμεσα στην περιουσία του στέμματος και την περιουσία του δημοσίου, θέτοντας έτσι τέλος στη σύγχυση που είχε βαθμιαία δημιουργηθεί ανάμεσα στις δύο έννοιες⁶³. Με σύγχρονους όρους θα λέγαμε ότι δημιούργησε έναν ιδιαίτερο κωδικό όπου συγκεντρώνονταν τα απαραίτητα για την εξυπηρέτηση των αναγκών του βασιλικού τραπέζιου.

Το *σέκρετον του κουρατορικού των Μαγγάνων* οργανώθηκε κατά το πρότυπο του *σεκρέτου του μεγάλου κουρατορικού*. Επικεφαλής της υπηρεσίας ετέθη ο *κουράτωρ του οίκου των Μαγγάνων*. Ο αξιωματούχος αυτός αναφέρεται για πρώτη φορά στο Κλητορολόγιο του Φιλοθέου και κατέχει την 54η θέση στον κατάλογο των *ἀξιῶν* που παραχωρούνταν δια λόγου, αμέσως μετά από τον μεγάλο κουράτορα και πριν από τον *ἐπί των δεήσεων*⁶⁴. Ανήκε στους λεγόμενους *σεκρετικούς*, τους επικεφαλής δηλαδή σεκρέτων, διοικητικών υπηρεσιών⁶⁵. Την εποχή που συντάχτηκε το Κλητορολόγιο του

61. Ανάλογη είναι η θέση του KAPLAN, *Hommes et terre*, 318.

62. LEMERLE, *Cinq études*, 273-274.

63. MALAMUT, *Nouvelle hypothèse*, 131-132.

64. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 103.19. Βλ. E. McGEER - J. NESBITT - N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ (εκδ.), *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of art*, τ. 5. *The East (continued), Constantinople and Environs, Unknown Locations, Addenda, Uncertain Readings*, Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 2005 (στο εξής: *DOSeals*, τ. 5), αρ. 25.6 και 25.9, όπου οι σφραγίδες ενός βασιλικού σπαθαροκανδιδάτου και μεγάλου κουράτορος του οίκου των Μαγγάνων, που χρονολογείται γύρω στον 9ο-10ο αι., και ενός βασιλικού πρωτοσπαθαρίου επί του Χρυσοτρικλίνου και μεγάλου κουράτορος του οίκου των Μαγγάνων του 10ου αι.

65. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 107.18.

Φιλοθέου, δηλαδή το 899, ο κουράτωρ των Μαγγάνων έφερε, όπως και ο συνάδελφός του του μεγάλου κουρατορικού, τους τιμητικούς τίτλους του ανθυπάτου και πατρικίου ή του πρωτοσπαθαρίου⁶⁶. Είχε υπό τη δικαιοδοσία του έναν πρωτονοτάριο⁶⁷, νοταρίους⁶⁸, τους κουράτορες των παλατιών, τους κουράτορες των κτημάτων και επισκεπτίτες⁶⁹. Η μόνη διαφορά του κουράτορος των Μαγγάνων από τον μεγάλο κουράτορα είναι ότι ο τελευταίος είχε επιπλέον στη δικαιοδοσία του τους ξενοδόχους Σαγγάρου, Πυλών και Νικομηδείας.

Τα δύο κουρατορικά, το μεγάλο και των Μαγγάνων, επωμίστηκαν μέχρι τα μέσα τουλάχιστον του 10ου αιώνα το βάρος της τροφοδοσίας του βασιλικού τραπεζιού. Η πραγματεία του Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, με αντικείμενο τις προετοιμασίες που έπρεπε να γίνουν ενόψει της αναχώρησης του αυτοκράτορα σε εκστρατεία, σκιαγραφεί ανάγλυφα την αποστολή των δύο υπηρεσιών. Η προσπάθεια που κατέβαλλαν *ίνα καθ' οίονδήποτε τρόπον μη λείψη τι εις την βασιλικήν ύπουργίαν*⁷⁰, δίνει το μέτρο της βαρύτητας της αποστολής τους. Το κείμενο αυτό εστιάζει βέβαια στο έργο των δύο κουρατορικών σε περίπτωση που ο αυτοκράτορας εξεστράτευε, έμμεσα όμως μας δίνει μια εικόνα της πραγματικότητας και για τις περιόδους που αυτός βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη. Ο Πορφυρογέννητος μας πληροφορεί ότι τα δύο κουρατορικά προμήθευαν στον επί της τραπέζης και τον δομέστικο της ύπουργίας όλα εκείνα τα είδη που προορίζονταν για την ύπουργία. Αυτό που είναι σαφές είναι ότι η ο ύπουργία δεν κάλυπτε μόνο τον αυτοκράτορα και τους ομοτράπεζούς του με τη στενή έννοια⁷¹, αλλά, όπως θα φανεί στη συνέχεια, όλους τους υψηλόβαθμους πιλούχους.

Τα δύο κουρατορικά αναλάμβαναν να προμηθεύσουν το *δεσποτικόν έλαιον, σκοριτζίδια*, δηλαδή δερμάτινους ασκούς (από το λατινικό *scorteus*)⁷², για το δεσποτικόν έλαιον, όσπρια (φασόλια και φακή), ρύζι, αμύγδαλα και φιστίκια⁷³. Στη συνέχεια μαθαίνουμε ότι οι βασιλικές κουρατορίες, προφανώς όχι οι κεντρικές υπηρεσίες αλλά οι επαρχιακές κουρατορίες εξασφάλιζαν *ἀρίθμια*, — περιληπτικός όρος που δηλώνει

66. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 141.13, 147.1.

67. *DOSeals*, τ. 5, αρ. 25.12, 25.13· SCHLUMBERGER, *Sigillographie*, 151.

68. Βλ. *DOSeals*, τ. 5, αρ. 25.11, όπου η σωζόμενη σφραγίδα ενός νοταρίου των Μαγγάνων (11ος αι.).

69. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 123.21-22, 318.

70. *Three Treatises*, 104.160-161.

71. Ομοτράπεζοι με τον αυτοκράτορα ήταν ο πατριάρχης, ο καίσαρ, ο νωβελίσσιμος, ο κουροπαλάτης, ο βασιλεοπάτωρ και η ζωστή πατρικία, βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 135.27-28, 137.1-4.

72. *Three Treatises*, 202.

73. *Three Treatises*, 102.143-145.

μικρά ψάρια του γλυκού νερού⁷⁴ –, και κυπρίνους, ψάρια επίσης του γλυκού νερού που καλλιεργούνταν σε ιχθυοτροφεία, διαμορφωμένα στα βασιλικά κτήματα⁷⁵. Αντίθετα, το *βερζίτικον*, δηλαδή τον οξύριγχο, ψάρι που αλιεύονταν στις εκβολές του ποταμού Ντον⁷⁶, και το *νεῦρον* –πιθανότητα κάποιο οστρακοειδές– ο επί της τραπέζης και ο δομéstικος της υπηρεσίας τα προμηθεύονταν κανονικά στην αγορά της πρωτεύουσας. Όσον αφορά στο κρασί, γίνεται διάκριση ανάμεσα: πρώτον, στον *δεσποτικὸν οἶνον* («οἰνάριον δεσποτικόν»), που προοριζόταν αποκλειστικά για τον αυτοκράτορα και το προμήθευε ο αποθηκάρχης⁷⁷, δεύτερον, στο κρασί που επίσης προμήθευε ο αποθηκάρχης και προοριζόταν για τους ανώτερους τιτλούχους, πατρικίους και μαγίστρους –πρακτικά δηλαδή για τον *δομéstικο τῶν Σχολῶν* και τους στρατηγούς των θεμάτων⁷⁸–, και που προερχόταν από τα βασιλικά κτήματα που βρίσκονταν στη Νίκαια⁷⁹ και τρίτον, στον *ἐγχώριον οἶνον*, που προμήθευαν οι πρωτονοτάριοι των θεμάτων από τα οποία διερχόταν ο αυτοκράτορας και προφανώς προοριζόταν για να καταναλωθεί από τους κατώτερους αξιωματικούς⁸⁰. Ανάλογη διάκριση μεταξύ δεσποτικού και ἐγχωρίου γίνεται και για το λάδι⁸¹. Στο μέτρο που τα αποθέματα στα διάφορα ἐδωδιμα ἐξαντλούνταν (*ἐν ᾧ δαπανᾶται ἡ ὑπουργία*), οι αρμόδιοι αξιωματικοὶ ὄφειλαν να τα ανανεώνουν αγοράζοντάς τα, οπουδήποτε ἐβρισκαν τα εἶδη αυτά σε καλή ποιότητα⁸². Για να σχηματίσουμε μια ἰδέα για τις ποσότητες που μεταφέρονταν κατά την ἐναρξη της εκστρατείας, ο Πορφυρογέννητος κάνει λόγο για 48 μέτρα *βασιλικῶ οἴνου* και για 100 μέτρα οἴνου για τους πατρικίους και μαγίστρους⁸³, καθώς και

74. *Three Treatises*, 203.

75. *Three Treatises*, 102.149-150.

76. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΗΣ, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν*, εκδ., μετ. G. MORAVCSIK - R. JENKINS, *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio* [CFHB I], Dumbarton Oaks Washington, D.C. 21967, κεφ. 42.86-89 για τη βιβλιογραφία, βλ. *Three Treatises*, 203.

77. *Three Treatises*, 102.141-142, 132.602. Ο HALDON (*Three Treatises*, 200) υποθέτει ότι πρόκειται για υφιστάμενο του πιγκέρνι.

78. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 20-21.

79. *Three Treatises*, 132.599-602. Βλ. SCHLUMBERGER, *Sigillographie*, 250, όπου η σφραγίδα ενός επισκεπτή των βασιλικών κτημάτων Νικαίας.

80. *Three Treatises*, 102.147.

81. *Three Treatises*, 102.145.

82. *Three Treatises*, 102-104.150-151.

83. *Three Treatises*, 102.141-143 και 147: οκτώ ζευγάρια φλασκία κωρητικότητας τριών μέτρων το κάθε φλασκίο για τον αυτοκράτορα και δέκα ζευγάρια φλασκία κωρητικότητας πέντε μέτρων το κάθε φλασκίο για τους πατρικίους και μαγίστρους. Βλ. επίσης *Three Treatises*, 132.601. Για τα ζευγάρια των φλασκίων (ζυγαί, ζυγοφλάσκια), βλ. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΗΣ, *Διορθωτικά και ἑρμηνευτικά εἰς τὴν Ἐκθεσιν τῆς Βασιλείου Τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ τὸ Κλητορολόγιον τοῦ Φιλοθέου*, *ΕΕΒΣ* 19, 1949, 101.

για 30 μέτρα ελαίου, δηλαδή κονδρικά γύρω στις 480 και 1000 λίτρες οίνου αντίστοιχα⁸⁴, όπως και 273 περίπου λίτρες λαδιού⁸⁵.

Είδη όπως το φρέσκο και το παστό κρέας, τα πουλερικά, τα παστά ψάρια, το τυρί και το λαρδί, τα εξασφάλιζαν, προφανώς για πρακτικούς λόγους, οι πρωτονοτάριοι των θεμάτων. Τα είδη αυτά προέρχονταν από έκτακτη φορολογία σε είδος που επιβαλλόταν στους χωρικούς⁸⁶. Ο Πορφυρογέννητος κάνει λόγο για 100 *ὑπανα* πρόβατα και 50 *ἀγελάδια ὑπόμοσχα*⁸⁷ –τα οποία εξασφάλιζαν το γάλα–, 500 κριάρια, 200 όρνιθες και 100 χίνες που προορίζονταν *εἰς χρείαν βασιλικῆς τραπέζης καὶ εἰς τοὺς μαῖουμάδας*, δηλαδή για τις παροχές που γίνονταν στους αξιωματικούς της αυτοκρατορικής φρουράς και του στρατού με την ευκαιρία εορτών⁸⁸. Στις περιόδους όμως κατά τις οποίες ο αυτοκράτορας βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, το πιθανότερο είναι ότι τα σφάγια όπως και τα ζωϊκῆς προέλευσης προϊόντα τα προμήθευαν οι βασιλικές επισκέψεις και οι κουρατορίες. Είναι βέβαια άγνωστος ο τόπος σφαγῆς των ζώων που προορίζονταν για το αυτοκρατορικό τραπέζι.

Παράλληλα με το ταμείο του οίκου των Μαγγάνων άλλα δύο ταμεία, το *(ε)ἰδικόν*⁸⁹ και το *οἰκειακὸν βεσιτάριον*⁹⁰ είχαν ανάμειξη στην αντιμετώπιση των δαπανών που σχετίζονταν με τη βασιλική υπηρεσία. Ο επί της τραπέζης και ο δομέστικος της υπηρεσίας λάμβαναν από το ειδικόν *λογάριον* δηλαδή ένα ποσό σε μετρητά *εἰς ἔξοδον λόγῳ ἀρτυσίας*⁹¹. Το ειδικόν κάλυπτε δηλαδή τις δαπάνες που σχετίζονταν με την αγορά αρτυμάτων, αφού αυτά δεν μπορούσαν να τα προμηθεύσουν οι επισκέψεις και οι κουρατορίες. Τον 12ο αιώνα οι αυτοκράτορες έστελναν ανθρώπους τους να τα προμηθευθούν κονδρικός στα λιμάνια της Αιγύπτου, σημείο όπου κατέληγαν από τον

84. E. SCHILBACH, *Byzantinische Metrologie*, Μόναχο 1970, 112.

85. Ό.π., 116.

86. *Three Treatises*, 88.101-106, 102.145-147. Για την επιβολή της φορολογίας αυτού του είδους, βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Fiscalité*, 97-99, 102-103.

87. *Three Treatises*, 102.147.

88. *Three Treatises*, 128.532-535. Για τον όρο *μαῖουμάς*, βλ. τα σχόλια του HALDON, *Three Treatises*, 166. Στις περιστάσεις αυτές οι μάγιστροι έπαιρναν από δύο σφάγια ο καθένας, οι πατρικοί από ένα, οι πρωτοσπαθάριοι ανά δύο από ένα. Ανάλογες παροχές γίνονταν και σε όσους ανήκαν στην *έταιρεία*, την προσωπική δηλαδή φρουρά του αυτοκράτορα. Τα σφάγια αυτά εξασφαλιζονταν από τους πρωτονοταρίους των θεμάτων ή τα *ξενάλια*, τις εκούσιες δηλαδή προσφορές των υπηκόων (*Three Treatises*, 104.151-154), όταν ο αυτοκράτορας βρισκόταν στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, ή από την *ὑπουργία*, όταν ο αυτοκράτορας βρισκόταν εκτός των συνόρων (*Three Treatises*, 130-132.591-598).

89. Για το *(ε)ἰδικόν*, βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 316-317.

90. *Three Treatises*, 106-108.219-222.

91. *Three Treatises*, 102.139-141.

11ο αιώνα οι δρόμοι του εμπορίου με την Ανατολή⁹². Δεν είναι γνωστό αν κάτι ανάλογο συνέβαινε και σε προγενέστερες εποχές με τα λιμάνια της Συρίας ή με την Τραπεζούντα.

Εκτός από την παραγωγή των βασιλικών κτημάτων και τις προμήθειες στην αγορά, στις οποίες προστίθενταν η έκτακτη φορολογία των χωρικών και οι οικειοθελείς προσφορές των υπηκόων κατά τη διάρκεια εκστρατειών⁹³, μέρος της ευθύνης τροφοδοσίας της αυτοκρατορικής τραπέζης αναλάμβαναν ειδικές κατηγορίες του πληθυσμού, οι εξκουσσάτοι. Οι εξκουσσάτοι ήταν υποχρεωμένοι, με αντάλλαγμα την απαλλαγή τους από δευτερεύοντες φόρους, να προσφέρουν μια ορισμένη υπηρεσία στο κράτος⁹⁴. Συνήθως η υπηρεσία αυτή ήταν προς όφελος του *σεκρέτου του δρόμου* (*έξκουσσάτοι του δρόμου*), χωρίς να αποκλείεται όμως να προορίζεται για κάποιο άλλο σέκρετο. Παράδειγμα χαρακτηριστικό αποτελούσαν οι εξκουσσάτοι του χωρίου του Τέμβρη, κοντά στο Δορύλαιο⁹⁵, οι οποίοι βρίσκονταν στην υπηρεσία του επί της τραπέζης και είχαν την υποχρέωση να αλιεύουν ψάρια στα ποτάμια σε περιοχές ακατοίκτης από όπου διερχόταν ο στρατός για την τροφοδοσία του αυτοκρατορικού τραπέζιού⁹⁶.

Δεν είναι γνωστό μέχρι πότε λειτούργησαν τα δύο κουρατορικά εκπληρώνοντας τη συγκεκριμένη αποστολή⁹⁷. Το τακτικό Βενεζενιτς (934-944)⁹⁸, αναφέρει τον πρωτοσπαθάριο κουράτορα των Μαγγάνων, χωρίς όμως να γίνεται αναφορά στους υφισταμένους του, σε θέση ανάλογη με αυτή στην οποία αναφέρεται στο Κλητορολόγιο του Φιλοθέου: αμέσως μετά από τον μεγάλο κουράτορα και πριν από τον επί των δεήσεων⁹⁹. Η ίδια εικόνα προκύπτει και από το τακτικό του Escorial, που χρονολογείται γύρω στα έτη 974-975¹⁰⁰. Ο Πορφυρογέννητος, αναφερόμενος στα όσπρια, τους ξηρούς καρπούς, το δεσποτικόν έλαιον και τα σκορτζίδια που χορηγούσαν τα δύο

92. MM, III, 39.

93. Είναι τα ξενάλια τα οποία προσέφεραν οι υπήκοοι του αυτοκράτορα (*Three Treatises*, 104.151-154 και 132.596-597).

94. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Fiscalité*, 164-166.

95. Ο Τ. Λουγγής διατυπώνει την υπόθεση ότι στο χωρίον του Τέμβρη ίσως υπήρχε αυτοκρατορικό κτήμα. Βλ. σχετικά Βασιλική ΒΛΥΣΙΔΟΥ - Ελεωνόρα ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ - ΣΤ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ - Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ - Α. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων*, Αθήνα 1998, 188.

96. *Three Treatises*, 128.554-556.

97. Ο LEMERLE (*Cinq études*, 277), υποθέτει ότι ο ρόλος της υπηρεσίας ατόνησε στα χρόνια των στρατιωτών αυτοκρατόρων.

98. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 243.

99. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 249.34.

100. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 271.20.

κουρατορικά, χρησιμοποιεί την έκφραση *παρείχον πάλαι*. Ο παρατατικός χρόνος του ρήματος και το επίρρημα *πάλαι* οδήγησαν τον εκδότη του κειμένου να ισχυρισθεί ότι οι πληροφορίες του Πορφυρογεννήτου αφορούν στην εποχή του παππού του, Βασιλείου Α΄ και όχι στη δική του. Ωστόσο, ο ίδιος παρελθοντικός χρόνος χωρίς, είναι αλήθεια, το επίρρημα *πάλαι* χρησιμοποιείται και σε πραγματεία με το ίδιο θέμα αποδιδόμενη στον Λέοντα Κατάκυλα, που συντάχθηκε με εντολή του Λέοντος ΣΤ΄ και στην οποία θεωρείται ότι βασίστηκε ο Πορφυρογέννητος για να γράψει τη δική του πραγματεία¹⁰¹. Έχω την άποψη ότι η διατύπωση αυτή του Πορφυρογεννήτου δεν σημαίνει ότι τα πράγματα την εποχή του εξελίσσονταν διαφορετικά, αλλά απλώς υποδηλώνει το γεγονός ότι για μεγάλο χρονικό διάστημα οι αυτοκράτορες δεν είχαν εκστρατεύσει προσωπικά.

Η τελευταία μνεία ενός μεγάλου κουράτορος χρονολογείται το έτος 1012¹⁰². Στο εξής, οι βασιλικές κουρατορίες, τουλάχιστον αυτές που είχαν οργανωθεί σε νεοκατακτηθέντα εδάφη, ετέθησαν υπό την επίβλεψη ενός *εφόρου τῶν βασιλικῶν κουρατορειῶν*¹⁰³. Κουράτορες τῶν Μαγγάνων μαρτυρούνται τον 11ο αιώνα¹⁰⁴. Το κουρατορικό τῶν Μαγγάνων αναδιοργανώθηκε στα χρόνια του Κωνσταντίνου Μονομάχου, στα μέσα του 11ου αιώνα, οπότε συγχωνεύθηκε με τον οἶκο τῶν Ἐλευθερίου¹⁰⁵. Δεν είναι όμως καθόλου βέβαιο αν εξακολούθησε να σχετίζεται με την τροφοδοσία της βασιλικής τραπέζης. Από το σφραγιστικό υλικό μαθαίνουμε για πολλούς κουράτορες τῶν Μαγγάνων τον 11ο αιώνα, δεν γνωρίζουμε όμως αν αυτοί είναι πριν ή μετά τη μεταρρύθμιση του Κωνσταντίνου Θ΄¹⁰⁶. Το σίγουρο είναι πάντως ότι ο κουράτωρ τῶν Μαγγάνων εξακολούθησε να έχει ορισμένες οικονομικές αρμοδιότητες, αν κρίνουμε από το γεγονός ότι σε όλα τα χρυσόβουλλα με τα οποία παραχωρείται φορολογική απαλλαγή σε διάφορες μονές τον 11ο αιώνα και στα οποία υπάρχει κατάλογος τῶν αξιωματούχων που καλούνται να σεβαστούν το χρυσόβουλλο, περιλαμβάνεται πάντοτε ο κουράτωρ τῶν Μαγγάνων και τῶν Ἐλευθερίου¹⁰⁷. Θεωρώ πάντως πιθανό ότι αυτή την εποχή η κουρατορία τῶν Μαγγάνων είχε αλλάξει χαρακτήρα και ότι δεν συνδεόταν άμεσα με την εξυπηρέτηση τῶν αναγκῶν τῆς βασιλικῆς τραπέζης. Τον 11ο αιώνα τα

101. *Three Treatises*, 50.

102. P. LEMERLE (εκδ.), *Actes de Kutilmus* [Archives de l'Athos II], Παρίσι 1988, αρ. 5.22.

103. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Évolution*, 138.

104. *DOSeals*, τ. 5, αρ. 25.1-25.5, 25.8.

105. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 318.

106. *DOSeals*, τ. 5, αρ. 25.1-25.4. Σώζεται επίσης η σφραγίδα ενός *τηρητῆ* (πιθανώς κουράτορος) τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Μαγγάνων, η οποία χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 11ου αι. (*DOSeals*, τ. 5, αρ. 25.7).

107. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Fiscalité*, 303.

ακίνητα περιουσιακά στοιχεία του στέμματος οργανώνονται σε άλλη βάση με τη δημιουργία ευαγών οίκων και περιέρχονται στον έλεγχο του *οικονόμου τῶν εὐαγῶν οἴκων*¹⁰⁸. Δεν αποκλείεται ακόμα, μέσα στη γενικότερη τάση εξαργυρισμού των διαφόρων υποχρεώσεων προς το δημόσιο, οι οφειλές των ενοικιαστών των κτημάτων αυτών να καταβάλλονταν πλέον μόνο σε χρήμα. Η επίσκεψις των Αλωπεκών στη Μίλητο, τμήμα της οποίας αποσπάστηκε το 1073 και παραχωρήθηκε στον Ανδρόνικο Δούκα, εξάδελφο του αυτοκράτορα Μικαήλ Ζ'¹⁰⁹, απέφερε *πάκτα*, δηλαδή εισοδήματα σε χρήμα το ύψος των οποίων ήταν προκαθορισμένο¹¹⁰. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η ύπαρξη ιδιαίτερης υπηρεσίας υπεύθυνης για την τροφοδοσία του Ιερού Παλατίου κάνει τον λόγο ύπαρξής της. Το *οἰκειακὸν βεστιάριον*, το ταμείο δηλαδή του αυτοκράτορα, το οποίο γνωρίζει ημέρες δόξας τον 12ο αιώνα είναι πιθανόν ότι ανέλαβε αυτή την αρμοδιότητα.

Βασιλικά εργοδόσια

Εκτός όμως από την εξασφάλιση των αναγκαίων για τη σίτιση αγαθών, η εθιμοτυπία του Ιερού Παλατίου απαιτούσε και συγκεκριμένα βιοτεχνικά είδη όπως μεταξωτά υφάσματα, ενδύματα και κοσμήματα που ήταν απαραίτητα για τις τελετές της αυλής¹¹¹. Η εξαιρετική σημασία των μεταξωτών τόσο για την οργάνωση της ζωής στο Ιερό Παλάτιο, όσο και για την άσκηση της διπλωματίας της αυτοκρατορίας, σε βαθμό ώστε να γίνει εύστοχα λόγος για διπλωματία του μεταξιού (*silken diplomacy*)¹¹², γίνεται πολύ καλά αντιληπτή από την πραγματεία του Πορφυρογεννήτου σχετικά με τις

108. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes*, 318. Ο ΙΔΙΟΣ, *Évolution*, 138-140. Βλ. τη σφραγίδα ενός μεγάλου κουράτορος στο ΖΑCΟΣ - VEGLERY, τ. 1.2, αρ. 2424 (9ος αι.).

109. ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βυζαντινά έγγραφα τῆς μονῆς Πάτμου*, τ. 2. *Δημοσίων λειτουργῶν*, Αθήνα 1980, αρ. 50.

110. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Fiscalité*, 124-125.

111. Για την ενδυμασία του αυτοκράτορα και των ανωτέρων αξιωματούχων στις επίσημες τελετές, βλ. πρόχειρα Ε. PILTZ, *Middle Byzantine Court Costume*, στο Η. MAGUIRE (εκδ.), *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 1997, 38-51, ιδιαίτερα 48 κ.ε.

112. Anna MUTHESIUS, *Silken diplomacy*, στο J. SHEPARD - S. FRANKLIN (εκδ.), *Byzantine diplomacy, Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990* [Society for the Promotion of Byzantine Studies. Publications 1], Aldershot, Hampshire 1992, 237-248. Ορισμένα δείγματα της παραγωγής μεταξωτών των αυτοκρατορικών εργαστηρίων σώζονται μέχρι σήμερα και φυλάσσονται στη Δυτική Ευρώπη, όπου είχαν σταλεί ως διπλωματικά δώρα, βλ. Anna MUTHESIUS, *Byzantine Silk Weaving AD. 400 to AD. 1200*, Βιέννη 1997, ιδιαίτερα 34-43.

αυτοκρατορικές προετοιμασίες πριν από την αναχώρηση σε εκστρατεία. Από το κείμενο αυτό προκύπτει με σαφήνεια ότι τα μεταξωτά ενδύματα κατείχαν κυρίαρχη θέση στις αποσκευές του αυτοκράτορα, καθώς προορίζονταν να χρησιμεύσουν ως δώρα στους ανώτερους αξιωματικούς του στρατού, σε ξένους ηγεμόνες και ακόμη σε επιφανείς αντιπάλους που τυχόν θα κατέφευγαν στους Βυζαντινούς¹¹³. Τα μεταξωτά αυτά είχαν όχι μόνο συμβολική αξία, αλλά ταυτόχρονα αποτελούσαν μια μορφή επένδυσης και αποθησαύρισης, ενώ ορισμένα από αυτά, σίγουρα τα απλούστερα, μπορούσαν ενδεχομένως να διατεθούν στην αγορά¹¹⁴.

Τα σχετικά κεφάλαια της πραγματείας πείθουν ότι η ποσότητα των μεταξωτών ενδυμάτων που απαιτούνταν σε αυτές τις περιπτώσεις ήταν μεγάλη. Αρμόδιος για τη διαχείρισή τους ήταν ο *ἐπί τοῦ (ε)ἰδικοῦ*, ανώτερος υπάλληλος ο οποίος είχε λάβει το αξίωμά του *διὰ λόγου* και κατείχε την 52η θέση σε σύνολο εξήντα αξιωματούχων στον κατάλογο των προσκεκλημένων στα αυτοκρατορικά γεύματα, αμέσως πριν από τον μεγάλο κουράτορα¹¹⁵. Το ειδικόν ήταν το ταμείο όπου συγκεντρώνονταν τα χρήματα για την καταβολή της *ρόγας* των συγκλητικών, την εξάρτιση του στόλου, αλλά και τα πολύτιμα αντικείμενα που ανήκαν στην κατηγορία των *κεκωλυμένων*: πολυτελή μεταξωτά ενδύματα καθώς και αντικείμενα από πολύτιμα μέταλλα¹¹⁶. Σύμφωνα λοιπόν με τον Πορφυρογέννητο, ο επί του (ε)ιδικού λάμβανε από τον κοιτώνα, τα ιδιαίτερα δηλαδή διαμερίσματα του αυτοκράτορα¹¹⁷, τις παραμονές της αναχώρησης του τελευταίου: *ἱμάτια ἐξ ἀγορᾶς ἀπὸ τοῦ φόρου δεκάλια, ἐννάλια, ὀκτάλια, ἐπτάλια, ἐξάλια, λωρωτὰ μεταξωτὰ Αἰγύπτια· ἀληθινὰ ἐνθάδια. Ταῦτα πάντα διὰ τὸ ἀποστέλλεσθαι εἰς τοὺς ἔθνικοὺς λόγῳ ξενίων. Ἱμάτια ἐξ ἀγορᾶς ἀπὸ τοῦ φόρου, ἐρῶραμμένα δίσχιστα μανιακάτα, δεκάλια, ἐννάλια, ὀκτάλια, ἐπτάλια, ἐξάλια, λωρωτὰ μεταξωτὰ Αἰγύπτια*¹¹⁸.

113. *Three Treatises*, 248-249.

114. *Ἐπαρχικὸν Βιβλίον* εκδ. J. KODER, *Das Eparchenbuch Leons des Weisen* [CFHB XXXIII], Βιέννη 1991, 92, κεφ.4.2. Βλ. επίσης τις παρατηρήσεις του D. JACOBY, *Silk Economics and Cross-Cultural Artistic Interaction: Byzantium, the Muslim World, and Christian West*, *DOP* 58, 2004, 219.

115. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 103.17.

116. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 316-317.

117. Για τον *ἐπί τοῦ κοιτόνος*, τον υπεύθυνο της υπηρεσίας του βασιλικού κοιτώνα, βλ. J.-Cl. CHEYNET, *Note sur l'ἐπί του κοιτόνος*, στο L. HOFFMANN με τη συνεργασία της Anuscha MONCHIZADEH (εκδ.), *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur*, Wiesbaden 2005, 215-225.

118. *Three Treatises*, 112.287-294. Πρέπει να διευκρινιστεί ότι η σημασία των περισσότερων από αυτούς τους όρους δεν είναι προφανής και αποτελεί αντικείμενο των πιο ακραίων εικασιών. Ο HALDON (*Three Treatises*, 229-230) υποθέτει ότι οι όροι αναφέρονται στη χρηματική αξία των ενδυμάτων σε νομίσματα, ενώ ο Κουκουλές στον αριθμό των κλωστών που είχαν χρησιμοποιηθεί στην ύφανση, άποψη την οποία αποδέχεται και η Anna MUTHESIUS, *The Byzantine Silk Industry: Lopez and beyond*, *Journal of*

Η πληροφορία επιβεβαιώνεται και από το *Περὶ βασιλείου τάξεως*¹¹⁹. Σε άλλο χωρίο της ίδιας πραγματείας ο Κωνσταντίνος αναφέρεται στα ενδύματα που προορίζονταν για τους αξιωματικούς: *τριβλάττια ἱμάτια* για τους στρατηγούς, *διβλάττια* για τους *τουρμάρκες*, τους στρατηγούς των μικρότερων, των λεγόμενων *ἀρμενικῶν* θεμάτων¹²⁰ και τους *κλεισουράρχες* και *λιτὰ ἱμάτια* για τους κατώτερους αξιωματικούς (*κόμπτες τῆς κόρτης* και *μεράρχες*), όπως και για τους τουρμάρκες των αρμενικῶν θεμάτων. Οι μεράρχες και οι υπόλοιποι κατώτεροι αξιωματικοί των αρμενικῶν θεμάτων λάμβαναν από ένα *λιτὸ δεκάλιο* ἱμάτιο, από *τῶν ἀπὸ τοῦ φόρου ἀγοραζομένων*¹²¹. Από τα δύο αυτά αποσπάσματα προκύπτει ότι ένα τμήμα των ενδυμάτων που συγκεντρώνονταν στο ειδικόν προερχόταν από την αγορά. Η πληροφορία επιβεβαιώνεται από διάταξη του *Ἐπαρχικοῦ Βιβλίου*, η οποία απαγορεύει τόσο στους ἄρχοντες, όσο και στους απλούς ιδιώτες να κατασκευάζουν ορισμένα ενδύματα: *ἱμάτιον εἴτε ἐξάπωλον εἴτε ὀκτάπωλον πορφυράερον, πλὴν δεκάπωλον καὶ δωδεκάπωλον καὶ τοῦτο ἀληθινάερον καὶ λεπτόζηλον, ἐκτὸς τῶν ἐκόντων ὀρισθῆναι παρὰ τοῦ ἐπάρχου πρὸς κορηγίαν τοῦ ἰδικοῦ*¹²². Σύμφωνα λοιπόν με το απόσπασμα αυτό του *Ἐπαρχικοῦ Βιβλίου*, απαγορευόταν στους σηρικαρίους όπως και στους ἄρχοντες η ραφή *ἐξάπωλων* και *ὀκταπῶλων* πορφυραερίων ἱματίων εκτὸς από αυτά τα οποία είχαν παραγγελθεῖ από τον ἑπαρχο για λογαριασμό του ειδικού και τα οποία φυσικά δεν μπορούσαν να διατεθούν στην αγορά. Αντίθετα, επιτρεπόταν η κατασκευή *δεκαπῶλων* και *δωδεκαπῶλων* με την προϋπόθεση ότι ήταν *ἀληθινάερα* και *λεπτόζηλα*¹²³. Αυτά τα δεκάπωλα ταυτίζονται

Medieval History 19, 1993, 54). Την ίδια θέση υιοθετεί και ο J. KODER στη μετάφραση του *Ἐπαρχικοῦ Βιβλίου*, 104, κεφ. 8.2.

119. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *Περὶ βασιλείου τάξεως*, εκδ. I. REISKE, *Constantini Porphyrogeniti, De ceremoniis aulae byzantinae*, τ. 2, Βόννη 1830, 677-678.

120. Τα μικρότερα *ἀρμεν(α)κά* θέματα, εμφανίζονται λίγο πριν από τα μέσα του 10ου αι. (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 345-346). Η υποδεέστερη θέση τους σε σύγκριση με τα *ῥωμαϊκά* θέματα απεικονίζεται ανάγλυφα στο γεγονός ότι τόσο οι στρατηγοί τους όσο και οι τουρμάρκες λάμβαναν λιγότερο πολύτιμα ενδύματα από τους ομολόγους τους των *ῥωμαϊκῶν* θεμάτων.

121. *Three Treatises*, 126.501-511.

122. *Ἐπαρχικὸν βιβλίον*, 104, κεφ. 8.2.

123. Ὅσον αφορά στη σημασία των τεχνικῶν ὀρων που απαντοῦν σε αυτά τα αποσπάσματα, πρέπει να σημειωθεί ότι για τους περισσότερους δεν έχει προταθεῖ καμιά ικανοποιητική ερμηνεία. Οι ὀροι *διβλάττια* και *τριβλάττια* αναφέρονται ἴσως στον αριθμὸ των εμβαπτίσεων του ενδύματος μέσα στη βαφή προκειμένου αυτό να αποκτήσει το επιθυμητὸ χρώμα, ενώ οι ὀροι *ἐξάπωλον*, *ὀκτάπωλον* κτλ μάλλον συσχετίζονται με τους *ἐξάλιον*, *ἐπτάλιον*, βλ. MUTHESIOUS, *The Byzantine Silk Industry*, 47-52. Ο ὀρος *ἀληθινάερον* πιθανολογείται ότι δηλώνει το γνήσιο, ενώ το *λεπτόζηλον* ένα ὑφασμα χαμηλότερου βάρους και συνεπώς λιγότερο πολύτιμο από τα *μεγαλόζηλα*, η διακίνηση των οποίων ήταν περιορισμένη, βλ. *Ἐπαρχικὸν Βιβλίον*, 90, κεφ.4.1· MUTHESIOUS, *The Byzantine Silk Industry*, 52.

πιθανώς με τα *δεκάλια* που περιλαμβάνονταν στις αυτοκρατορικές αποσκευές και προορίζονταν για τους κόμπτες της κόρτης, τους μεράρχες και τους τουρμάρχες των αρμενικών θεμάτων.

Αυτό που είναι ενδιαφέρον είναι ότι οι σπρικάριοι έπαιρναν παραγγελίες από το ειδικόν να κατασκευάσουν και ορισμένα ενδύματα όπως τα εξάπωλα και τα οκτάπωλα, τα οποία όμως δεν κυκλοφορούσαν στην αγορά¹²⁴. Τι συνέβαινε όμως με τα ενδύματα που προορίζονταν αποκλειστικά για χρήση του αυτοκράτορα και του στενού περιβάλλοντός του; Η πραγματεία του Κωνσταντίνου Ζ΄ σημειώνει ότι τα τριβλάττια των στρατηγών και τα διβλάττια των τουρμαρχών προέρχονταν: *ἐκ τῶν κατ' οἴκους αντιπαραβάλλοντάς τα με αὐτόν τον τρόπο με τα ἐκ τῶν ἀπὸ τοῦ φόρου ἀγοραζόμενα*¹²⁵. Στην ίδια ομάδα ανήκαν επίσης τα *ἀρράφια*, *σκαραμάγγια*, *κολόβια μεγαλόζηλα*, *ἐσωφόρια μεσόζηλα* και *λεπτόζηλα*, τα οποία στέλνονταν ως δώρα σε ξένους ηγεμόνες¹²⁶. Η πληροφορία αυτή συσχετίζεται θαυμάσια με αντίστοιχη του Επαρχικού Βιβλίου, σύμφωνα με την οποία απαγορευόταν στους σπρικαρίους να κατασκευάζουν διβλάττια και τριβλάττια¹²⁷ σκαραμάγγια ολόκληρα και μεσόφορα, καθώς και *ἡμιμηλινοδιβλάττια* και *πρασινοδιβλάττια μεγαλόζηλα*¹²⁸.

Τί ήταν όμως ακριβώς *τὰ ἐκ τῶν κατ' οἴκους ἐνδύματα*; Ασφαλώς είναι τα ενδύματα εκείνα τα οποία αναφέρονται συνήθως κάτω από τον γενικό χαρακτηρισμό *κεκωλυμένα*. Ήδη από τον 3ο αιώνα μ.Χ. η πορφύρα χλαμύδα ήταν κυρίαρχο συνοδό χαρακτηριστικό της αυτοκρατορικής ιδιότητας, χωρίς όμως να απαγορεύεται γενικά η χρήση της πορφύρας από τους ιδιώτες. Στη χλαμύδα προσετέθησαν σταδιακά και άλλα εξαρτήματα της αυτοκρατορικής στολής, όπως τα πορφύρα υποδήματα. Νομοθετικές ρυθμίσεις του Θεοδοσίου Β΄ επεξέτειναν την απαγόρευση και σε άλλες κατηγορίες ενδυμάτων τα οποία είχαν βαφεί με πορφύρα και οι οποίες προσδιορίζονταν ρητά από τον Νόμο¹²⁹. Σε αυτό το σημείο πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο όρος πορφύρα δεν αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο χρώμα, αλλά σε ένα είδος της βαφής που εξαγόταν από ένα συγκεκριμένο είδος κογχυλίου. Η επιλογή του χρώματος ήταν ελεύθερη και φαίνεται ότι ακολουθούσε συγκεκριμένες τάσεις της μόδας οι οποίες βέβαια άλλαζαν

124. Δεν αποκλείεται επίσης ένα μέρος του ιματισμού του Ιερού Παλατίου να προερχόταν από δωρεές μεγιστάνων, βλ. ΣΥΝ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, 318, όπου ο κατάλογος των υφασμάτων που η Δανηλὶς προσέφερε στον Βασίλειο Α΄.

125. *Three Treatises*, 110.250-255.

126. *Three Treatises*, 108.224-228

127. *Ἐπαρχικὸν Βιβλίον*, 104, κεφ. 8.4.

128. *Ἐπαρχικὸν Βιβλίον*, 102, κεφ. 8.1.

129. G. STEIGERWALD, *Das kaiserliche Purpurprivileg in spätromischer und frühbyzantinischer Zeit, Jahrbuch zur Antike und Christentum* 33, 1990, 209-239 και ιδιαίτερα 232-235, 238.

κατά εποχή¹³⁰. Αυτό που αποτελούσε αυτοκρατορικό προνόμιο ήταν το είδος της βαφής –από πορφύρα– που είχε χρησιμοποιηθεί σε ένα ύφασμα και όχι το ίδιο το χρώμα¹³¹.

Τα ενδύματα που προορίζονταν αποκλειστικά για τον αυτοκράτορα και το στενό περιβάλλον του και που η διακίνησή τους ήταν απαγορευμένη, κατασκευάζονταν στα αυτοκρατορικά εργαστήρια, τα λεγόμενα *ἐργοδόσια*. Τα εργοδόσια υπάγονταν στη δικαιοδοσία του επί του ειδικού¹³² και διευθύνονταν από τους *ἄρχοντες τῶν ἐργοδοσίων*¹³³. Ως προς την εσωτερική οργάνωση των εργοδοσίων ελάχιστα πράγματα είναι γνωστά. Οι *μειζότεροι τῶν ἐργοδοσίων* που αναφέρονται στα τακτικά πρωτοκαθεδρίας δύο θέσεις μετά τους ἄρχοντες των εργοδοσίων ήταν πιθανώς ένα είδος προϊσταμένων¹³⁴. Είναι πιθανό ότι οι εργαζόμενοι στα εργοδόσια ήταν οργανωμένοι σε σύστημα¹³⁵. Η κατασκευή των αυτοκρατορικών ενδυμάτων απαιτούσε τη μεσολάβηση ενός μεγάλου αριθμού εξειδικευμένων εργατών. Εκτός από τους υφαντουργούς, στις πηγές μαρτυρούνται οι *χρυσοκλαβάριοι*, που στελέκωναν το εργαστήριο χρυσοκεντηπικής

130. Έχει παρατηρηθεί π.χ. ότι τον 8ο και 9ο αι. κυριαρχούσε η πολυχρωμία με έμφαση στα φωτεινά χρώματα, ενώ τον 10ο και τον 11ο αι. αρχίζει, παράλληλα με την πολυχρωμία, να κάνει την εμφάνισή της και η μονοχρωμία: Anna MUTHEUSIUS, Essential Processes, Looms, and Technical Aspects of the Production of Silk Textiles, στο Angeliki LAIOU (εκδ.), *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century*, Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 2002, τ. 1, 158.

131. MUTHEUSIUS, Essential Processes, 160. Αυτό εξηγεί το γεγονός ότι σε θησαυροφυλάκια στη Δύση έχουν βρεθεί υφάσματα, βαμμένα, υποτίθεται, με πορφύρα, στα οποία ωστόσο η ανάλυση του χρώματος έδειξε ότι η βαφή ήταν ένα κράμα ινδικοτίνης (κοινώς λουλάκι) και του φυτού ερυθροδάνου του βαφικού (κοινώς ριζάρι). Για τις διάφορες βαφές, οι οποίες καθόριζαν σε σημαντικό βαθμό την αξία ενός μεταξωτού, βλ. JACOBY, Silk Economics, 209-211.

132. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 123.8 και 317.

133. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 123.10.

134. Από σφραγίδες του 9ου και 10ου αι. είναι γνωστοί και οι κουράτορες των βασιλικών εργοδοσίων ο ρόλος των οποίων, όπως και η σχέση τους με τους ἄρχοντες των εργοδοσίων και τους μειζότερους των εργοδοσίων δεν είναι καθόλου σαφής. Βλ. V. LAURENT, *Le corpus des sceaux de l'Empire byzantin*, τ. 2. *L'administration centrale*, Παρίσι 1981, (στο εξής: LAURENT, *L'administration centrale*), αρ. 640-641. Από σφραγίδες είναι επίσης γνωστοί ένας *ἐργαστηριάρχης* και ένας *ἐπάνω τοῦ ἐργοδοσίου*, χωρίς βέβαια να είναι γνωστό ούτε για τι είδους εργοδόσια-εργαστήρια επρόκειτο, ούτε σε τι συνίστατο η αποστολή των εργαστηριαρχών.

135. ΛΕΩΝ ΔΙΑΚΟΝΟΣ, *Ίστορία*, εκδ. C. B. HASE, *Leonis diaconi Historiarum libri X* [CSHB], Βόννη, 1828, 146-147. Βλ. σχετικά Αϊκατερίνη ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Σύστημα βασιλικών ίστουργών. "Ένα σωματείο κρατικών υφαντουργών τὸν Ι' αἰῶνα στὸ Βυζάντιον. *Ἀφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Ν. Στράτο*, τ. 1, Αθήνα 1986, 65-73.

(*βασιλικὸν ἐργοδόσιον τῶν χρυσοκλαβαρίων*)¹³⁶, και οι ραφείς, γνωστοί ἔμμεσα ἀπὸ σφραγίδα που ἀνῆκε σε ἕνα *πριμικήριο τοῦ Ῥαφείου* (10ος αἰ.)¹³⁷. Δεν ἔχουν πλήρως διευκρινιστεῖ τα καθήκοντα του *ἄρχοντος τοῦ βλαττίου*, γνωστοῦ ἀπὸ σφραγίδες του 7ου και του 8ου αἰώνα. Ἡ ομοιότητα που παρουσιάζουν οι σφραγίδες τῶν ἀρχόντων του βλαττίου με αὐτές τῶν κομμερκιάρων του 7ου αἰώνα (και οι δύο τύποι σφραγίδων φέρουν τὴν εἰκόνα του αυτοκράτορα και ἔχουν ἀναφορά σὴν ἰνδικτιώνα) ἔχει οδγηήσει σὴν ὑπόθεση ὅτι οι σφραγίδες τῶν ἀρχόντων του βλαττίου ἀποτελοῦσαν ἐγγύηση τῆς ποιότητας τῶν υφασμάτων πάνω στα ὁποῖα ἔμπαιναν. Ἡ εξαφάνιση τῶν σφραγίδων αὐτῶν μετὰ τον 8ο αἰώνα ἔχει ἀποδοθεῖ σὴν χρησιμοποίηση ἄλλων τρόπων διασφάλισης τῆς ποιότητας τῶν υφασμάτων: π.χ. ὕφανση του αυτοκρατορικοῦ ονόματος μέσα στο ἴδιο το ὕφασμα¹³⁸. Δεν εἶμαι σίγουρη ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ εἶναι ἡ σωστὴ, δεδομένου ὅτι τα θεωρούμενα αυτοκρατορικά μεταξωτὰ που φέρουν σὴν ὕφανση το ὄνομα του αυτοκράτορα εἶναι μάλλον λίγα¹³⁹. Πιθανῶς ο *ἄρχων τοῦ βλαττίου* ἦταν υπεύθυνος του εργαστηρίου που εἶχε ὡς ἀποστολὴ τὴ βαφή τῶν υφασμάτων με πορφύρα¹⁴⁰. Θα πρέπει ἐπίσης να ὑποθέσουμε τὴν ὕπαρξη ἄλλων εργαστηρίων, ὁπως αὐτῶν που ἀνελάμβαναν τὴν κατασκευή δερματίνων εἰδῶν (π.χ. υποδημάτων),

136. Βλ. τὶς σφραγίδες ἐνὸς ἀρχοντος τῶν χρυσοκλαβαρίων (ZACOS - VEGLERY, τ. 1.2, ἀρ. 2281, γύρω στο 750-850) και ἐνὸς ἀρχοντος του χρυσοκλάβου (Laurent, *L'administration centrale*, ἀρ. 661). Για τὸς ὀρους χρυσοκλαβάριο και χρυσοκλαβαρικά-χρυσοκλαδαρικά, βλ. DU CANGE, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, Λυών 1688 (φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση Γκρως 1958), στίλές 1769-1770· PSEUDOKODINOS, *Le traité des offices*, εἰσαγωγή-ἐκδοση-μετάφραση, J. VERPEAUX, Παρίσι 1966, 142 σμ. 2.

137. LAURENT, *L'administration centrale*, ἀρ. 655. Το *Ῥαφεῖον* ἀναφέρεται σε σκόλιο στο *Περὶ Βασιλείου Τάξεως*, 518.

138. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: the Seals of Kommerkiarioi*, *DOP* 40, 1986, 50-51, ὅπου ο ἀναγῶστης θα βρεῖ συγκεντρωμένες ὅλες τὶς δημοσιευμένες σφραγίδες ἀρχόντων του βλαττίου.

139. Για τα μεταξωτὰ που φέρουν ἐπιγραφές με τα ὀνόματα εἴτε του αυτοκράτορα εἴτε του αξιωματοῦχου που ἐπέβλεψε τὴν κατασκευή τὸς, καθῶς και για τα σωζόμενα μεταξωτὰ που χρονολογούνται μετὰ τα μέσα του 8ου και μέχρι τον 11ο αἰ. και ἀποδίδονται σε αυτοκρατορικά εργαστήρια, βλ. MUTHESIUS, *Byzantine Silk Weaving*, 34-39, 67-74, 100-102. Ἀκόμα και μεταξωτὰ με σκηνές ὅπου πρωταγωνιστεῖ ἕνας αυτοκράτορας, ὁπως το περίφημο μεταξωτὸ στο Bamberg που ἀπεικονίζει ἕνα θριαμβευτὴ αυτοκράτορα, δεν φέρουν καθόλου τέτοιες ἐπιγραφές σὴν ὕφανση. Σχετικὰ με τὶς εἰκασίες που ἔχουν διατυπωθεῖ για το μεταξωτὸ στο Bamberg, βλ. πιο πρόσφατα τὶς ἀπόψεις τῆς Muthesius, *ὁ.π.*, 101-102, ἡ ὁποῖα κλίνει ὑπὲρ τῆς γενικῆς ἀπόψης ὅτι πρόκειται για τον Βασίλειο Β' και του Τ. ΡΑΡΑΜΑΣΤΟΡΑΚΙΣ, *The Bamberg Hanging Reconsidered*, *ΔΧΑΕ* περίοδος Δ' 24, 2003, 375-392, ὁ ὁποῖος προτείνει τὴν ταύτιση με τον Ἰωάννη Α' Τζιμισκὴ. Ἡ πρακτικὴ τῆς ὕφανσης του ονόματος του νηεμόνα σε μεταξωτὰ που προορίζονταν να χαριστοῦν σε ὑψηλόβαθμους τίτλοῦχους ἀπαντὰ ἐπίσης και σὶς χώρες του Ἰσλάμ (JACOBY, *Silk Economics*, 216-217).

140. Για τον ὄρο blatta και βλαττίον, βλ. τα σκόλια του HALDON (*Three Treatises*, 205-206) ὅπου και ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

για τα οποία όμως δεν υπάρχουν γνωστά στοιχεία¹⁴¹. Τέλος, υπήρχαν εργοδόσια κατασκευής κοσμημάτων επικεφαλής των οποίων ήταν ο *ἄρχων τοῦ χρυσοκοῦ*, γνωστός από κείμενα και σφραγίδες του 10ου και 11ου αιώνα¹⁴².

Η θέση των εργοδοσίων δεν είναι γνωστή. Ο Θεοφάνης αναφέρει ότι σε πυρκαγιά που προκλήθηκε από κεραυνό, στις 15 Δεκεμβρίου του 792 *ἀνίφθη μέρος τοῦ βασιλικοῦ ἐργοδοσίου τῶν χρυσοκλαβαρίων κατὰ τὸν χρυσίωνα*¹⁴³. Ο R. Janin τοποθετεί τον Χρυσίωνα στην αρχή της Μέσης και συνδέει τους χρυσοκλαβαρίους με τους χρυσοκόους¹⁴⁴. Μεταγενέστεροι ερευνητές τον τοποθετούν στο συγκρότημα του Ἱεροῦ Παλατίου¹⁴⁵. Τον 10ο-11ο αιώνα τα εργοδόσια, τουλάχιστον τμήμα τους, βρισκόνταν πιθανώς στα Ζευξίππου, όπως μαρτυρείται από επιγραφή σε ύφασμα που φυλάσσεται στο Aachen και χρονολογείται, πιθανώς, τον 11ο αιώνα και όπου γίνεται αναφορά σε έναν Πέτρο ἄρχοντα του Ζευξίππου, καθώς και σε κάποιο Μιχαήλ. Το κείμενο της επιγραφής έχει ως εξής: *Ἐπὶ Μιχ(αήλ) πριμι(κηρίου ἐπὶ τοῦ) κοι(ῶνος) (καὶ) εἰδικοῦ Πέτρου ἄρχοντι(ος) τοῦ Ζευξήπου ἰνδ(ικτιῶνος) [...]*¹⁴⁶. Ο V. Laurent μάλιστα ταύτισε τον Μιχαήλ της επιγραφής με έναν Μιχαήλ *πριμικήριο ἐπὶ τοῦ κοιῶνος, βασιλικό νοτάριο καὶ εἰδικό*, στον οποίο ανήκε σφραγίδα που χρονολογείται με ασφάλεια στο πρώτο μισό του 11ου αιώνα¹⁴⁷. Αυτή είναι και η μοναδική μαρτυρία ότι τα βασιλικά εργοδόσια βρισκόνταν στα Ζευξίππου¹⁴⁸.

141. Από το *Ἐπαρχικὸν Βιβλίον*, 120-122, κεφ.14.1 είναι γνωστό ότι οι λωροτόμοι εργάζονταν για λογαριασμό του δημοσίου, ενώ για ορισμένα είδη *ἐν οἷς δὲ χρεια εἶη ἐν ταῖς βασιλικαῖς ὑπηρεσίαις* ετίθεντο στη διάθεση του πρωτοστράτορα.

142. LAURENT, *L'administration centrale*, αρ. 663. Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes*, 61.13, 155.1, 317 υποστηρίζει ότι ο ἄρχων του χρυσοκοῦ ταυτίζεται με τον *χρυσοσεπητή*, αξιωματούχο που ἔφερε τον τίτλο του πρωτοσπαθαρίου και μαρτυρείται στο τακτικό Uspenskij (842-843) και στο Κλητορολόγιο του Φιλοθέου, μετά τον δομέστικο της υπουργίας και τον ζυγοστάτη και πριν από τον καρτουλάριο (ή ἄρχοντα) του αρμαμέντου. Στα παραδείγματα που προσκομίζει ο Οικονομίδης πρέπει να προστεθεί και η σφραγίδα ενός χρυσοσεπητή, την οποία δημοσίευσε ο ίδιος πολλά χρόνια αργότερα και που χρονολογείται τον 10ο αι. Βλ. J. NESBITT - N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τ. 1, *Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea*, Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 1991, αρ. 12.6.

143. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, *Χρονογραφία*, 469.

144. JANIN, *Constantinople byzantine*, 98.

145. A. BERGER, *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos* [Ποικίλα Βυζαντινά 8], Βόννη 1988, 216.

146. MUTHESIUS, *Byzantine Silk Weaving*, 38-39.

147. LAURENT, *L'administration centrale*, αρ. 613.

148. Για το λουτρό του Ζευξίππου, το σημαντικότερο από τα πρωτοβυζαντινά λουτρά της Κωνσταντινούπολης, βλ. JANIN, *Constantinople byzantine*, 222-224. Για τη θέση του κοντά στον Αυγουστεώνα, βλ.

Ο ανεφοδιασμός των βασιλικών εργοδοσίων σε πρώτες ύλες εξασφαλιζόταν πιθανώς χάρις στην παραγωγή των βασιλικών κτημάτων, όπου ασκείτο η σπυροτροφία¹⁴⁹. Είναι άγνωστο αν ορισμένες φορές η ποσότητα αυτή χρειαζόταν να συμπληρωθεί με προμήθεια μεταξιού στην αγορά, όπως και το στάδιο επεξεργασίας στο οποίο βρισκόταν το μετάξι όταν έφθανε στο Ιερό Παλάτιο¹⁵⁰. Τον 10ο και τον 11ο αιώνα εμφανίζονται οι *κουράτορες της μετάξεως*¹⁵¹, αξίωμα που προφανώς είχε σχέση με τη συγκέντρωση της πρώτης ύλης από τα βασιλικά κτήματα. Οι κουράτορες της μετάξεως είχαν υφισταμένους τους *βασιλικούς νοταρίους της μετάξεως*¹⁵², οι οποίοι είχαν, υποθέτω, ως αποστολή την καταγραφή των εισερχομένων ποσοτήτων μεταξιού στο ειδικόν και την τήρηση των σχετικών αρχείων. Το γεγονός ότι οι κουράτορες της μετάξεως εμφανίζονται μόλις τον 10ο αιώνα ίσως υποδηλώνει ότι παλαιότερα υπεύθυνοι για τη συγκέντρωση της πρώτης ύλης ήταν οι δύο κουράτορες, ο μεγάλος και των Μαγγάνων.

Το Ιερό Παλάτιο ήταν μια σημαντική καταναλωτική μονάδα με βασικό γνώρισμα την προσπάθεια αντιμετώπισης εξ ιδίων, στο μέτρο του δυνατού, των αυξημένων αναγκών του. Αυτό διαπιστώνεται τόσο όσον αφορά στα είδη διατροφής, όσο και στα βιοτεχνικά είδη. Κυρίαρχο, θεωρητικά τουλάχιστον, ιδεώδες ήταν η «αυτάρκεια», η δυνατότητα δηλαδή να μπορεί να καλύπτει εξ ιδίων πόρων τις ανάγκες του. Η ανησυχία του Βασιλείου Α΄ να μη δαπανώνται για τις ανάγκες επισπισμού του Ιερού Παλατίου δημόσια έσοδα μαρτυρεί ακριβώς αυτή τη μέριμνα. Το ενδιαφέρον αυτό κάλυπτε και άλλους τομείς, όπως την κατασκευή των απαραίτητων για τη λειτουργία του Ιερού Παλατίου ενδυμάτων. Φυσικά, η αυτάρκεια στην πράξη ποτέ δεν υπήρξε τέλεια, ούτε στον ιδιωτικό ούτε στον δημόσιο βίο, και πάντα υπήρχαν αφορμές παρέκκλισης από το ιδεώδες¹⁵³. Έχω μάλιστα την εντύπωση ότι με το πέρασμα των χρόνων οι αφορμές για παρέκκλιση έγιναν πολύ συχνότερες και η αυτάρκεια απομακρυνόταν ως ιδεώδες όλο και περισσότερο. Διερωτώμαι μήπως το Ιερό Παλάτιο κατέφευγε στην αγορά όχι

BERGER, *Patria*, 379. Το λουτρό του Ζευξίππου ταυτίζεται ενδεχομένως με τη φυλακή των Νουμέρων που μαρτυρείται για πρώτη φορά τον 11ο αι. (ό.π., 257-258).

149. MUTHESIUS, *The Byzantine Silk Industry*, 43.

150. Αν δηλαδή το νήμα ήταν ήδη επεξεργασμένο ή ακατέργαστο, περίπτωση στην οποία έπρεπε να παρέμβουν τεχνίτες αντίστοιχοι των καταρτιών. Για τους τελευταίους, βλ. *Ἐπαρχικὸν Βιβλίον*, 100-102, κεφ.7.

151. LAURENT, *L'administration centrale*, σφ. 651-652.

152. LAURENT, *L'administration centrale*, σφ. 653-654 (10ος-11ος αι.).

153. Βλ. σχετικά Angeliki LAIOU, *Economic Thought and Ideology*, στο Angeliki LAIOU (εκδ.), *The Economic History of Byzantium*, τ. 3, 1125-1129.

μόνο για να προμηθευθεί είδη που δεν είχε σε επάρκεια, αλλά, ίσως, και για να διαθέσει ενδεχόμενο πλεόνασμα. Ο Βασίλειος Α΄ διέθεσε στην αγορά σε χαμηλή τιμή τον *βασιλικόν και δημόσιον σίτον* προκειμένου να ανακουφίσει τις συνέπειες μιας σιτοδείας¹⁵⁴. Η διάκριση ανάμεσα σε βασιλικό και δημόσιο δεν είναι τυχαία και σίγουρα σχετίζεται με τη μεταρρύθμιση του Βασιλείου Α΄, για την οποία έγινε λόγος. Η πιθανότητα πάντως το Ιερό Παλάτιο να λειτουργούσε κατά το πρότυπο ενός *οίκου*, παράγοντας εν μέρει αυτά που καταλάωνε, αγοράζοντας αυτά στα οποία δεν είχε επάρκεια και ενδεχομένως εμπορευματοποιώντας, στο πλαίσιο συγκεκριμένων κανόνων ώστε να μη θεωρηθεί κερδοσκοπία, κάποιο πλεόνασμα, φαίνεται αρκετά σοβαρή.

154. ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, 278.61-62.

